

JURISPRUDENCE REVISION NOTES

Dr. Shonal John

RESPAIR ACADEMY
www.respairacademy.com

अस्वीकरण

न्यायशास्त्र परीक्षांची तयारी करणाऱ्या विद्यार्थ्यांसाठी Respair Academy च्या मार्गदर्शकामध्ये आपले स्वागत आहे. आमच्या अनुभवी प्रशिक्षकांनी तयार केलेल्या, या नोट्स अभ्यासक्रम, प्रमुख कायदेविषयक कायदे आणि न्यायशास्त्रासाठी आवश्यक तरतुदींचे सर्वसमावेशक विहंगावलोकन देतात.

इंटरएक्टिव्ह सत्रांदरम्यान आणि आमच्या वेबसाइट www.respairacademy.com वर प्रदान केलेल्या इतर संसाधनांसह या नोट्सचा वापर करण्यासाठी आम्ही विद्यार्थ्यांना प्रोत्साहित करतो.

रेस्पेअर अकादमी प्रवेशयोग्य शिक्षणाच्या संधी प्रदान करण्यासाठी, थेट वर्गातील सूचनांसह ऑनलाइन तंत्रज्ञानाचे मिश्रण करण्यासाठी समर्पित आहे. आमचे अभ्यासक्रम गुणवत्तेशी तडजोड न करता परवडेल याची खात्री करून, विविध कौशल्य स्तरांची पूर्तता करतात. सदस्यांना अनेक अभ्यासक्रम, वेबिनार आणि शिक्षण साहित्यात मोफत प्रवेश मिळतो.

आमच्या LLB कार्यक्रम, वेबसाइट संसाधने आणि आठवड्याचे दिवस/आठवड्याच्या शेवटी परस्परसंवादी सत्रांबद्दल चौकशीसाठी, कृपया admissions@respairacademy.com वर संपर्क साधा किंवा +91 8767999098 वर आम्हाला WhatsApp करा .

याव्यतिरिक्त, आम्ही कायदेशीर इंटरनशिप, LLB नंतर प्लेसमेंट आणि न्यायपालिका परीक्षा, LLM प्रोग्राम आणि इतर स्पर्धात्मक चाचण्यांसाठी समर्थन देऊ करतो.

आमच्या WhatsApp कायदेशीर इंटरनशिप सेलमध्ये सामील व्हा [[येथे](#)],
आमचा टेलीग्राम नोट्स गट [[येथे](#)],

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

नोकरीच्या संधी आणि अपडेट्ससाठी LinkedIn वर आमचे अनुसरण करा [[येथे](#)],
नियमित अपडेट्ससाठी Facebook वर आमच्याशी संपर्कात रहा [[येथे](#)].

RESPAIR ACADEMY

रेस्पेअर अकादमी
न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

सामग्री सारणी

न्यायशास्त्र - त्याचा अर्थ, स्रोत आणि महत्त्व	9
परिचय	9
न्यायशास्त्र - अर्थ	9
न्यायशास्त्राची व्याख्या	10
न्यायशास्त्राची सामग्री	12
स्रोत	12
कायदेशीर संकल्पना	12
कायदेशीर सिद्धांत	13
न्यायशास्त्राची उपयुक्तता	13
राज्याची संकल्पना	16
परिचय	16
व्याख्या	16
राज्याचा आवश्यक घटक	17
राज्याचे वर्गीकरण	17
राज्याच्या उत्पत्ती आणि उत्क्रांतीचे सिद्धांत	18
राज्याची कार्ये	19
राज्य आणि कायदा यांच्यातील संबंध	19
ऑस्टिनचा कायद्याचा सिद्धांत	21
परिचय- ऑस्टिनचा विश्लेषणात्मक सकारात्मकता	21
ऑस्टिनची विश्लेषणात्मक शाळा अत्यावश्यक शाळा म्हणून	22

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

ऑस्टिनच्या कायद्याच्या अत्यावश्यक सिद्धांतावर टीका	23
ऐतिहासिक सिद्धांत/न्यायशास्त्राची शाळा	26
परिचय	26
मॉटेस्क्यु (१६८९-१७५५).....	28
एफके वॉन सॅविग्नी (१७७९-१८६१)	28
कायद्याचा स्रोत म्हणून Volksgeist.....	29
Savigny चे योगदान	29
सर हेन्री मेन (१८२२-१८८८).....	31
ऐतिहासिक न्यायशास्त्रात मेनचे योगदान	31
कायद्याच्या विकासाचे चार टप्पे	31
कायद्याचा नैसर्गिक सिद्धांत	34
नैसर्गिक कायदा- त्याचा अर्थ आणि व्याख्या	35
नैसर्गिक कायद्याची मुख्य वैशिष्ट्ये	36
वेगवेगळ्या कालखंडातील नैसर्गिक कायदा सिद्धांत.....	38
1. प्राचीन काळ.....	38
2. मध्ययुगीन काळ	39
नैसर्गिक कायद्याच्या सिद्धांताचे गंभीर मूल्यांकन	41
कायद्याचा स्रोत म्हणून सानुकूल.....	43
कायद्याचे स्रोत- अर्थ	43
कायद्याचा स्रोत म्हणून सानुकूल	43
कस्टमची व्याख्या आणि निसर्ग.....	44
सानुकूल ओळखण्याची कारणे.....	45

सानुकूल प्रकार	46
1) पारंपारिक प्रथा	47
2) कायदेशीर प्रथा	47
वैध सानुकूल आवश्यक गोष्टी	48
कायद्याचा स्रोत म्हणून कायदे	50
परिचय	50
विधानाची व्याख्या	50
कायद्याचे प्रकार.....	51
(1) सर्वोच्च आणि अधीनस्थ कायदे	51
अधीनस्थ कायद्याचे प्रकार	52
प्रतिनिधी विधान.....	54
कायदे आणि प्रथा	55
कायद्याचा स्रोत म्हणून न्यायिक पूर्वाश्रमीची	57
परिचय	57
कायद्याचा स्रोत म्हणून भूतकाळ.....	58
प्रकारची उदाहरणे.....	58
भारतातील स्थान	59
न्यायालयीन पूर्ववर्तीच्या बंधनकारक शक्तीचा नाश करणारी परिस्थिती	60
1. कायद्याचे अज्ञान	61
2. उच्च न्यायालयाच्या पूर्वीच्या निर्णयांमधील विसंगती	61
3. समान दर्जाच्या न्यायालयाच्या पूर्वीच्या निर्णयांमधील विसंगती	62
4. प्रीसेडंट सब सायलेंटिओ	62

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

5. समान विभाजित न्यायालयाचा निर्णय	63
6. मतमतांतरे	63
7. चुकीचे निर्णय	64
8. रद्दबातल निर्णय	64
9. वेगळ्या आधारावर पुष्टीकरण किंवा उलट	65
कायदेशीर हक्क आणि त्याचे प्रकार/प्रकार	66
परिचय	66
कायदेशीर अधिकार	67
कायदेशीर हक्कांचे वर्गीकरण	67
1. परिपूर्ण आणि अपूर्ण अधिकार	68
2. सकारात्मक आणि नकारात्मक अधिकार	68
3. पूर्ववर्ती आणि उपचारात्मक अधिकार	69
4. रेम किंवा व्यक्तिमत्वातील अधिकार	69
5. मालकी आणि वैयक्तिक हक्क	70
6. री प्रोप्रिया मधील अधिकार आणि री एलियन मधील अधिकार	71
7. मुख्य आणि सहायक अधिकार	71
8. प्राथमिक आणि मंजूरी हक्क (पूर्ववर्ती आणि उपचारात्मक अधिकार)	72
9. कायदेशीर आणि न्याय्य हक्क	72
10. निहित आणि आकस्मिक अधिकार	72
11. सार्वजनिक आणि खाजगी हक्क	73
12. सेवक आणि प्रबळ अधिकार	74
ताबा आणि त्याचे प्रकार	75

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

परिचय	75
ताब्यात घेण्याचे स्वरूप	75
ताबा या शब्दाचा अर्थ	76
ताब्याचे प्रकार	77
कॉर्पोरियल आणि इनकॉर्पोरियल ताबा.....	77
मध्यस्थी आणि तात्काळ ताबा	78
अर्ध-ताबा	79
समवर्ती ताबा किंवा डुप्लिकेट ताबा	80
रचनात्मक ताबा n	81
प्रतिकूल ताबा	81
मालकी आणि त्याचे प्रकार	82
परिचय	82
मालकीची व्याख्या	82
सालमंडच्या मालकीची व्याख्या	83
मालकीची वैशिष्ट्ये	84
मालकीचे प्रकार	86
1. कॉर्पोरियल आणि इनकॉर्पोरल मालकी	87
2. एकल मालकी आणि सह-मालकी	87
3. ट्रस्ट मालकी आणि फायदेशीर मालकी	88
4. कायदेशीर आणि न्याय्य मालकी	89
5. निहित आणि आकस्मिक मालकी	90
6. संपूर्ण आणि मर्यादित मालकी	90

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

मालकी आणि ताबा.....	91
मालमत्ता आणि त्याचे प्रकार.....	93
परिचय	93
मालमत्तेचा अर्थ	93
मालमत्तेचे प्रकार	95
दायित्व आणि त्याचे प्रकार	102
परिचय	102
दायित्वाचे प्रकार	103
दिवाणी आणि फौजदारी दायित्व यांच्यातील फरक	103
दंडात्मक आणि उपचारात्मक दायित्व.....	104
उपचारात्मक दायित्वाचा सिद्धांत	105
दंड दायित्व सिद्धांत.....	107
बंधनाचा कायदा	108
परिचय	108
बंधनाची व्याख्या	109
कायद्यानुसार दायित्वांचे प्रकार	109
कराराच्या जबाबदाऱ्या	110
Delictal दायित्वे	110
अर्ध-करारात्मक दायित्व	111
Innominate दायित्वे.....	112

रेस्पेअर अकादमी लास्ट मिनिट ज्युरिसप्रूडन्स नोट्स

न्यायशास्त्र - त्याचा अर्थ, स्रोत आणि महत्त्व

परिचय

"न्यायशास्त्र" हा शब्द लॅटिन शब्द juris prudentia वरून आला आहे , ज्याचा अर्थ 'कायद्याचे ज्ञान किंवा कायद्यातील कौशल्य' असा होतो. लॅटिन शब्द 'जुरीस' म्हणजे कायदा आणि " प्रुडेंशिया " म्हणजे कौशल्य किंवा ज्ञान. अशा प्रकारे न्यायशास्त्र म्हणजे कायद्याचे ज्ञान आणि त्याचा उपयोग. या अर्थाने ते जगातील कायदेशीर तत्वांचा संपूर्ण भाग समाविष्ट करते. कायद्याच्या संकल्पनेच्या इतिहासावरून असे दिसून येते की न्यायशास्त्राने वेगवेगळ्या वेळी वेगवेगळे अर्थ घेतले आहेत. म्हणून या शब्दाची एकवचन व्याख्या करण्याचा प्रयत्न करणे कठीण आहे.

न्यायशास्त्र - अर्थ

न्यायशास्त्र, त्याच्या मर्यादित अर्थाने, म्हणजे सामान्य तत्वांचे स्पष्टीकरण ज्यावर कायद्याचे वास्तविक नियम आधारित आहेत. हे बाह्य आचरणाच्या नियमांशी संबंधित आहे ज्यांचे पालन करण्यास व्यक्तींना बंधने आहेत. म्हणून, व्युत्पत्तीशास्त्रीयदृष्ट्या न्यायशास्त्र हे असे विज्ञान आहे

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

जे आपल्याला "कायद्या" बद्दलचे ज्ञान देते. थोडक्यात, न्यायशास्त्र हा कायद्याच्या सामान्य तत्वांचा अभ्यास आणि पद्धतशीर मांडणी मानला जाऊ शकतो.

न्यायशास्त्र हे कायद्याचे स्वरूप आणि कार्य यांच्याशी संबंधित कायद्याचे तत्त्वज्ञान म्हणून देखील ओळखले जाऊ शकते.

न्यायशास्त्राची व्याख्या

'न्यायशास्त्र' या शब्दाचा अर्थ वेगवेगळ्या वेळी वेगवेगळ्या गोष्टींचा होतो. वेगवेगळ्या चौकशीच्या पद्धती आणि विषयाच्या अभ्यासाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन यामुळे फरक आहे. या कारणास्तव ज्युलियस स्टोनने न्यायशास्त्राचे वर्णन "वकिलाचे बहिर्गमन" असे केले आहे, याचा अर्थ असा आहे की न्यायशास्त्रामध्ये कायद्याव्यतिरिक्त इतर विषयांच्या प्रकाशात वकिलांकडून कायद्याचे नियम, आदर्श आणि तंत्रांचे परीक्षण करणे समाविष्ट आहे.

काही प्रख्यात न्यायशास्त्रज्ञांनी दिलेल्या न्यायशास्त्राची व्याख्या पुढीलप्रमाणे सांगता येईल:

Ulpian - न्यायशास्त्र, त्याच्या व्युत्पत्तीशास्त्रीय अर्थाने 'कायद्याचे ज्ञान'. उल्पियन, प्रख्यात रोमन न्यायशास्त्री यांनी न्यायशास्त्राची व्याख्या "मानवी आणि दैवी गोष्टींचे निरीक्षण, न्याय आणि अन्यायी यांचे ज्ञान" अशी केली. ही व्याख्या खूप विस्तृत आहे आणि तिचा अर्थ अधिक व्यापक आहे.

सिसरो कायद्याच्या ज्ञानाचा तात्विक पैलू म्हणून न्यायशास्त्राची व्याख्या करतो.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

ग्रे - प्रोफेसर ग्रे यांनी मत मांडले की "न्यायशास्त्र हे कायद्याचे शास्त्र आहे, न्यायालयांद्वारे अनुसरण केलेले नियम आणि त्या नियमांमध्ये समाविष्ट असलेली तत्त्वे यांचे विधान आणि पद्धतशीर मांडणी आहे." अशाप्रकारे, न्यायशास्त्र अशा प्रकारच्या कायद्याशी संबंधित आहे ज्यात न्याय प्रशासित करताना न्यायालयांद्वारे लागू केलेले नियम असतात. दुसऱ्या शब्दांत, न्यायशास्त्राचे कायदे माणसाशी व्यवहार करतात आणि समाजातील बाह्य मानवी वर्तनाचे नियमन करण्याचा प्रयत्न करतात. धार्मिक कायद्यांमध्ये अंतर्भूत असलेल्या माणसाच्या आंतरिक विश्वासांशी त्याचा संबंध नाही.

सालमंड - सालमंडने न्यायशास्त्राची व्याख्या "नागरी कायद्याच्या पहिल्या तत्त्वांचे विज्ञान" म्हणून केली आहे. अशाप्रकारे, तो निदर्शनास आणतो की न्यायशास्त्र कायद्याच्या विशिष्ट प्रजातींशी संबंधित आहे, म्हणजे नागरी कायदा किंवा राज्याचा कायदा. नागरी कायद्यामध्ये न्यायालयांद्वारे न्याय प्रशासनात लागू केलेले नियम असतात. तो ग्रे यांच्याशी सहमत आहे की न्यायशास्त्र केवळ न्यायशास्त्राच्या कायद्याशी संबंधित आहे आणि धर्मशास्त्रज्ञ आणि नैतिकतावादी यांच्या कायद्यांशी संबंधित नाही जरी ते समाजातील माणसाच्या वर्तनावर देखील नियंत्रण ठेवतात.

जॉन ऑस्टिन - ऑस्टिन न्यायशास्त्राला "सकारात्मक कायद्याचे तत्वज्ञान" असे म्हणतात. न्यायशास्त्राला विज्ञान म्हणून बनवणारे ते पहिले न्यायशास्त्रज्ञ होते. "सकारात्मक कायदा" या शब्दाद्वारे त्याचा अर्थ 'जस पॉझिटिव्हम' असा होतो, हा कायदा एखाद्या राजकीय वरिष्ठाने त्याच्या प्रजेकडून आज्ञाधारकतेसाठी तयार केलेला कायदा आहे. अशा प्रकारे, हे सालमंडच्या नागरी कायद्याशी समान आहे. ऑस्टिनने निदर्शनास आणून दिले की कायद्याचे विज्ञान कायद्याशी संबंधित आहे जसे ते आहे आणि तसे नाही, ज्याला तो कायद्याचे शास्त्र मानतो.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

Roscoe Pound - पाउंडच्या मते, न्यायशास्त्र म्हणजे "कायद्याच्या अर्थाने 'कायदा' या शब्दाचा वापर करून कायद्याचे शास्त्र, न्याय प्रशासनात सार्वजनिक आणि नियमित न्यायाधिकरणांद्वारे मान्यताप्राप्त किंवा अंमलात आणलेल्या तत्वांच्या मुख्य भागाला सूचित करते". न्यायशास्त्र आणि इतर सामाजिक शास्त्रांमध्ये अपरिहार्य सहसंबंध आहे यावर त्यांनी भर दिला. अशाप्रकारे, त्यांनी असे मत मांडले की "न्यायशास्त्र, नीतिशास्त्र, अर्थशास्त्र, राजकारण आणि समाजशास्त्र हे गाभा म्हणून पुरेसे वेगळे आहेत, परंतु एकमेकांमध्ये सावलीत आहेत".

न्यायशास्त्राच्या नेमक्या सामग्रीबद्दल भिन्न भिन्न मते आहेत. परंतु हे सामान्यतः स्वीकारले गेले आहे की स्रोत, कायदेशीर संकल्पना आणि कायदेशीर सिद्धांत हे न्यायशास्त्राच्या अभ्यासाचे मुख्य परिसर आहेत.

न्यायशास्त्राची सामग्री

स्रोत - हे सर्वज्ञात आहे की कायदेशीर प्रणालीची मूलभूत वैशिष्ट्ये मुख्यतः तिच्या अधिकृत स्रोतांमध्ये आणि या स्रोतांमागील कायदेशीर प्राधिकरणाचे स्वरूप आणि कार्यामध्ये आढळतात. या शीर्षकाखाली प्रथा, कायदे, कायद्याचे स्रोत म्हणून उदाहरण, कायद्याच्या संहितेचे साधक आणि बाधक, न्यायिक व्याख्या करण्याच्या पद्धती आणि तर्क, न्याय प्रशासनाची चौकशी इत्यादी बाबींचा अभ्यासासाठी समावेश केला आहे.

कायदेशीर संकल्पना - न्यायशास्त्राशी संबंधित आणखी एक क्षेत्र म्हणजे कायदेशीर संकल्पनांचे विश्लेषण, जसे की हक्क, मालमत्ता, मालकी, ताबा, दायित्वे, कृती, निष्काळजीपणा, कायदेशीर व्यक्तिमत्व आणि संबंधित समस्या. जरी या सर्व संकल्पना कायद्याच्या सामान्य शाखांमध्ये समान रीतीने अभ्यासल्या जात असल्या तरी, त्यातील प्रत्येक कायद्याच्या विविध शाखांमध्ये

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

कार्य करत असल्याने, न्यायशास्त्र संपूर्णपणे प्रत्येक संकल्पनेचे अधिक व्यापक चित्र समोर आणण्याचा प्रयत्न करते . या अमूर्त कायदेशीर संकल्पनांचा अभ्यास कायद्याच्या विविध स्वरूपातील चांगल्या प्रकारे समजून घेण्यासाठी पार्श्वभूमी प्रदान करतो.

कायदेशीर सिद्धांत - स्रोत आणि त्यांच्यामागे कार्यरत असलेल्या शक्ती आणि विविध कायदेशीर संकल्पनांच्या व्यतिरिक्त, कायदेशीर सिद्धांत देखील न्यायशास्त्राच्या मुख्य घटकांपैकी एक आहे. कायदेशीर सिद्धांत कायद्याशी संबंधित आहे कारण तो समाजात अस्तित्वात आहे आणि कार्य करतो आणि ज्या पद्धतीने कायदा तयार केला जातो आणि लागू केला जातो तसेच सामाजिक मत आणि कायद्याचा एकमेकांवर प्रभाव पडतो. अशाप्रकारे, कायदेशीर सिद्धांत कायद्याचा धर्म, तत्वज्ञान, नीतिशास्त्र, राजकारण इत्यादींशी सहसंबंधित करण्याचा प्रयत्न करतो आणि त्याचा अभ्यास व्यापक सामाजिक-कायदेशीर दृष्टीकोनातून करतो.

न्यायशास्त्राची उपयुक्तता

न्यायशास्त्राचा एक विषय म्हणून व्यावहारिक उपयोगिता याबद्दल सर्वसाधारण संभ्रम आहे. न्यायशास्त्र हा एक अमूर्त आणि सैद्धांतिक विषय असल्याने त्याची व्यावहारिक उपयोगिता नसलेली आहे असा आरोप अनेकदा केला जातो.

न्यायशास्त्र कायद्याच्या संकल्पनांना तर्कसंगत बनवण्याचा प्रयत्न करतो ज्यामुळे आपल्याला कायद्याच्या गुंतागुंतीच्या विविध समस्या सोडवता येतात. दुस-या शब्दात, हे कायद्यातील गुंतागुंत अधिक व्यवस्थापित करण्यासाठी कार्य करते आणि अशा प्रकारे कायद्याच्या क्षेत्रात सराव सुधारण्यास मदत करू शकते.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

त्याशिवाय, न्यायशास्त्राचेही मोठे शैक्षणिक मूल्य आहे. कायदेशीर संकल्पनांचे तार्किक विश्लेषण वकिलांचा दृष्टीकोन विस्तृत करते आणि त्यांच्या तार्किक तंत्राला तीक्ष्ण करते.

हे त्यांना त्यांची कठोरता आणि औपचारिकता बाजूला ठेवण्यास मदत करते आणि त्यांना सामाजिक वास्तविकता आणि कायद्याच्या कार्यात्मक पैलूंवर लक्ष केंद्रित करण्यास प्रशिक्षित करते.

हे कायद्याचे स्वरूप नाही तर कायद्याचे सामाजिक कार्य आहे जे आधुनिक न्यायशास्त्रात प्रासंगिक आहे.

कायद्याने समाजाच्या गरजा आणि समाजशास्त्र, अर्थशास्त्र, तत्त्वज्ञान, मानसोपचार इत्यादी संबंधित आणि संबंधित विषयांमधील प्रगती लक्षात घेणे आवश्यक आहे.

एखाद्या समाजातील मूलभूत कल्पना आणि कायद्याच्या मूलभूत तत्वांवर प्रकाश टाकते . म्हणूनच काही न्यायशास्त्रज्ञांनी याला "कायद्याचा डोळा" असे वर्णन केले आहे.

न्यायशास्त्र न्यायमूर्तींना आणि वकिलांना विधीमंडळाने संमत केलेल्या कायद्यांचा अर्थ लावण्याचे नियम प्रदान करून त्यांचा खरा अर्थ शोधण्यात मदत करते.

विधीमंडळाने बनवलेल्या कायद्यांमधील उणीवा, उणिवा आणि दोष शोधून काढण्याची आणि त्यांच्या न्यायिक व्याख्यांद्वारे सुधारणा करण्याची संधीही ते त्यांना देते.

न्यायशास्त्राचा अभ्यास विद्यार्थ्यांच्या विचारसरणीला तर्कसंगत बनवण्यास मदत करतो आणि त्यांना सरळ नागरी जीवनासाठी तयार करतो. कायदा आणि कायदेशीर नियमांचे ज्ञान त्यांना मानवी जीवनातील संकटांना धैर्याने आणि धैर्याने तोंड देण्यास मदत करते.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

कायदे बनवण्याच्या प्रक्रियेत महत्त्वाची भूमिका बजावणाऱ्या आमदारांसाठी न्यायशास्त्रही उपयुक्त ठरू शकते. न्यायशास्त्राच्या अभ्यासामुळे त्यांना कायद्याची तांत्रिकता आणि कायदेशीर नियमांची ओळख होऊ शकते त्यामुळे त्यांचे काम अगदी सोपे होणे देखील मनोरंजक होते.

RESPAIR ACADEMY

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

राज्याची संकल्पना

परिचय

राज्य हा शब्द लॅटिन शब्द 'स्टेटस' पासून बनला आहे, ज्याचा अर्थ उभा आहे. तर, व्युत्पत्तिशास्त्रीय अर्थाने, राज्य हा शब्द एखाद्या व्यक्तीची किंवा व्यक्तीच्या शरीराची स्थिती किंवा स्थिती दर्शवतो. राज्य हे मानवी सहवासाचे सर्वोच्च स्वरूप आहे. ते आवश्यक आहे कारण ते जीवनाच्या मूलभूत गरजांमधून अस्तित्वात येते. जीवन शक्य करणे आणि जीवनाचे रक्षण करणे हा राज्याचा सर्वात महत्वाचा उद्देश आहे.

व्याख्या

सॅलमंड - राज्य किंवा राजकीय समाज ही एक संघटना आहे, जी विशिष्ट मार्गांनी विशिष्ट उद्दिष्टांच्या प्राप्तीसाठी स्थापित केली गेली आहे.

गुडहार्ट - विशिष्ट समाजात शांतता आणि सुव्यवस्था राखणे हा राज्याचा उद्देश आहे. म्हणून, जीवन शक्य करणे हे राज्याचे सर्वात आवश्यक उद्दिष्ट आहे.

अॅरिस्टॉटल - राज्य म्हणजे कुटुंबे आणि खेड्यांचे संघटन आहे, ज्याचा शेवट आहे, एक परिपूर्ण आणि स्वावलंबी जीवन आहे, ज्याचा अर्थ आपल्याला आनंदी आणि सन्माननीय जीवन आहे.

वुड्रो विल्सन - राज्य म्हणजे एका निश्चित प्रदेशात कायद्यासाठी संघटित लोकांचा समूह.

ओपनहेम - जेव्हा लोक त्यांच्या स्वतःच्या सार्वभौम सरकारच्या अंतर्गत देशात स्थायिक होतात तेव्हा एक राज्य अस्तित्वात येते.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

भारतीय राज्यघटनेच्या कलम 12 नुसार, 'राज्य' हा शब्द केंद्र आणि राज्य सरकारे, संसद आणि राज्य विधानमंडळे आणि भारताच्या हद्दीत किंवा भारत सरकारच्या नियंत्रणाखाली असलेल्या सर्व स्थानिक किंवा इतर प्राधिकरणांना दर्शविण्यासाठी वापरला जाऊ शकतो. .

राज्याचा आवश्यक घटक

1. **लोकसंख्या** - याचा अर्थ असा होतो की मोठ्या संख्येने लोक एकत्र राहतात. लोकसंख्येशिवाय राज्याचे अस्तित्व नाही. राज्य हा व्यक्तींचा समुदाय आहे .ती एक मानवी राजकीय संस्था आहे ज्याशिवाय लोकसंख्येशिवाय कोणतेही राज्य असू शकत नाही.
2. **प्रदेश** - हा राज्याचा एक अतिशय महत्वाचा घटक आहे. लास्कीच्या मते 'राज्याचा प्रदेश म्हणजे तो प्रदेश ज्यावर ते सार्वभौमत्व बजावते.'
3. **सरकार** - सरकार ही राज्याची यंत्रणा किंवा एजन्सी किंवा दंडाधिकारी यांची एक संस्था आहे जी राज्याच्या कायद्याची अवजारे बनवते, अंमलबजावणी करते आणि निर्णय देते. प्रत्येक सरकारचे तीन अंग असतात - कायदेमंडळ, कार्यपालिका, न्यायपालिका.
4. **सार्वभौमत्व** - हे राज्याचे सर्वात अनन्य घटक आहे. सार्वभौमत्वाशिवाय कोणतेही राज्य बाहेर पडू शकत नाही. सार्वभौमत्व हा एक आधार आहे ज्यावर राज्य आपल्या प्रदेशात राहणाऱ्या लोकांच्या जीवनाच्या सर्व पैलूंचे नियमन करते.

राज्याचे वर्गीकरण

1) प्राचीन वर्गीकरण - ऍरिस्टॉटलच्या मते: -

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

अ) राजेशाही

ब) अभिजात वर्ग

क) लोकशाही

ड) राजकारण

2) आधुनिक वर्गीकरण

a) स्वतंत्र आणि अवलंबित राज्य

b) एकात्मक आणि संघराज्य

क) महासंघ

ड) शाही राज्य

राज्याच्या उत्पत्ती आणि उत्क्रांतीचे सिद्धांत

1-दैवी सिद्धांत

2-बल सिद्धांत

3-सामाजिक करार सिद्धांत

4-उत्क्रांतीचा सिद्धांत

5-आनुवंशिक सिद्धांत-

अ) पितृसत्ताक सिद्धांत

ब) मातृसत्ताक सिद्धांत

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

राज्याची कार्ये

1. प्राथमिक कार्ये:

- a. बाह्य आक्रमण आणि सशस्त्र बंडापासून राज्याच्या प्रदेशाचे रक्षण करणे
- b. न्याय प्रशासित करून समाजात कायदा व सुव्यवस्था राखणे

2. दुय्यम कार्ये

- a. ते नागरिकांच्या कल्याणासाठी आवश्यक आहेत.

राज्य आणि कायदा यांच्यातील संबंध

राज्य हे कायद्यापेक्षा श्रेष्ठ आहे - हा सिद्धांत जॉन ऑस्टिन, थॉमस हॉब्स, हेगेल आणि जेरेमी बेंथम यांनी मांडला होता. या सिद्धांतानुसार, राज्य हे कायदा बनवते. त्यामुळे राज्य हे कायद्यापेक्षा श्रेष्ठ आहे.

जॉन ऑस्टिनने म्हटले की 'कायदा ही सार्वभौमची आज्ञा आहे. म्हणून, सार्वभौम (राज्याला) कायदा लागू करण्याचा, सुधारणा करण्याचा आणि रद्द करण्याचा अधिकार आहे. मात्र, तो स्वतः कायद्याला बांधील नाही.

कायदा हा राज्यापेक्षा श्रेष्ठ आहे - हा सिद्धांत हॅरोल्ड, जे लास्की, लिओन ड्युगिट इहेरिंग आणि जेनिंग्स यांनी मांडला होता. सिद्धांतानुसार कायदा राज्यापेक्षा श्रेष्ठ आहे. राज्य कायद्याने बांधील आहे.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

कायद्याचे अंतिम उद्दिष्ट किंवा शेवट हे सामाजिक एकता वाढवणे हे लिओन डुगुइटचे मत आहे. सामाजिक एकतेच्या तत्वाचे उल्लंघन करून राज्याने केलेला कोणताही कायदा अवैध आहे. कायद्याचे राज्य स्वतंत्रपणे अस्तित्वात आहे असे लास्कीचे मत आहे. उदाहरणार्थ, भारतात संसद घटनादुरुस्ती करू शकते, परंतु घटनादुरुस्तीने संविधानाची मूलभूत रचना नष्ट करू शकत नाही. म्हणून, भारतात संविधान सर्वोच्च आहे, आणि सरकारचे सर्व अवयव त्याला बांधील आहेत. राज्य आणि कायदा समान आहेत - हॅन्स केल्सनच्या मते राज्य आणि कायदा समान आहेत. राज्य आणि कायदा यात मूलभूत फरक नाही.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

ऑस्टिनचा कायद्याचा सिद्धांत

परिचय- ऑस्टिनचा विश्लेषणात्मक सकारात्मकता

ऑस्टिनला 'इंग्लिश न्यायशास्त्राचे जनक' मानले जाते . त्यांनी आपला अभ्यास केवळ सकारात्मक कायद्यापुरता मर्यादित ठेवला आणि त्यासाठी विश्लेषणात्मक पद्धत लागू केली.

सकारात्मक कायद्यानुसार, ऑस्टिनचा अर्थ 'योग्यरित्या तथाकथित कायदे' असा होतो जे नैतिक आणि इतर कायद्यांपासून वेगळे होते ज्यांचे त्याने 'अयोग्यरित्या तथाकथित कायदे' म्हणून वर्णन केले होते ज्यात राज्याची सक्ती किंवा मंजूरी नसते. ऑस्टिनने सकारात्मक कायद्याचे वर्णन मनुष्याने राजकीयदृष्ट्या कनिष्ठ विषय म्हणून पुरुषांपेक्षा राजकीयदृष्ट्या श्रेष्ठ म्हणून ठरवलेल्या नियमांचे एकंदर म्हणून केले आहे.

तो (१) आज्ञा, (२) मंजूरी, (३) कर्तव्य आणि (४) सार्वभौमत्व हे सकारात्मक कायद्याचे चार आवश्यक गुणधर्म मानतो.

ऑस्टिननेच प्रथमच न्यायशास्त्राला कायदेशीर संकल्पनांच्या विश्लेषणाशी संबंधित कायद्याचे विज्ञान मानले - राजकीयदृष्ट्या संघटित समाजात त्यांची व्याप्ती आणि व्याप्ती निश्चित करण्यासाठी वैज्ञानिक पद्धतीने त्यांचे प्रदर्शन, परीक्षण आणि तुलना.

ऑस्टिन सकारात्मक कायद्याला सकारात्मक नैतिकतेपासून वेगळे करते जे कोणत्याही कायदेशीर मंजूरीशिवाय आहे. तो कायदा, आज्ञा, कर्तव्य आणि मंजूरीसह ओळखतो.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

ऑस्टिनची विश्लेषणात्मक शाळा अत्यावश्यक शाळा म्हणून

ऑस्टिनने कायद्याची व्याख्या "बुद्धिमान प्राण्यांच्या मार्गदर्शनासाठी एक हुशार प्राणी त्याच्यावर सत्ता असलेला एक नियम" अशी केली.

तो कायद्याचे दोन भाग करतो, ते म्हणजे, (१) देवाने पुरुषांसाठी ठरवलेले कायदे; आणि (२) मानवी कायदा, म्हणजे पुरुषांनी पुरुषांसाठी बनवलेले कायदे.

ऑस्टिनच्या मते, केवळ सकारात्मक कायद्याचा अभ्यास आणि विश्लेषण हा न्यायशास्त्राचा योग्य विषय आहे. त्याला उद्धृत करण्यासाठी, "न्यायशास्त्राचा विषय-विषय सकारात्मक कायदा-कायदा सोप्या आणि काटेकोरपणे तथाकथित आहे; किंवा राजकीय कनिष्ठांपेक्षा राजकीय वरिष्ठांनी सेट केलेला कायदा."

सकारात्मक कायद्याची मुख्य वैशिष्ट्ये म्हणजे आज्ञा, कर्तव्य आणि मंजूरी, म्हणजेच प्रत्येक कायदा हा आदेश असतो, कर्तव्य लादतो, मंजूरीद्वारे अंमलात आणतो.

अशाप्रकारे, त्याचा ठाम विश्वास होता की कायदा ही सार्वभौम आज्ञा आहे ज्याला वाईटाचा धोका आहे ज्याला मंजूरी असे म्हणतात आणि ज्या पक्षाने आज्ञा दिली आहे आणि धमकी दिली आहे त्याचे पालन करणे हे कर्तव्य (किंवा कर्तव्य) अंतर्गत आहे. कर्तव्य आणि आदेश हे सह-सापेक्ष आहेत आणि मंजूरीची भीती (शिक्षेची) भीती ही अशा आदेशाच्या, म्हणजे कायद्याचे पालन करण्याचा हेतू आहे.

तथापि, ऑस्टिन मान्य करतो की तीन प्रकारचे कायदे आहेत जे आदेश नसले तरी अपवादाने कायद्याच्या कक्षेत समाविष्ट केले जाऊ शकतात. ते आहेत:-

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

घोषणात्मक किंवा स्पष्टीकरणात्मक कायदे - हे आदेश नाहीत कारण ते आधीपासून अस्तित्वात आहेत आणि ते आधीपासून लागू असलेल्या कायद्याचे स्पष्टीकरण देण्यासाठी पास केले जातात.

रद्द करण्याचे कायदे - ऑस्टिन अशा कायद्यांना आज्ञा मानत नाही कारण ते खरेतर आदेश रद्द करतात.

अपूर्ण दायित्वाचे कायदे - त्यांना आज्ञा म्हणून मानले जात नाही कारण त्यांच्याशी कोणतीही मंजूरी जोडलेली नाही.

ऑस्टिनच्या कायद्याच्या अत्यावश्यक सिद्धांतावर टीका

कायद्याचा ऑस्टिनियन सिद्धांत आणि विश्लेषणात्मक सकारात्मकतावादावर ब्राइस, ऑलिव्हक्रोना आणि इतरांसारख्या न्यायशास्त्रज्ञांनी टीका केली आहे. ब्राइसने ऑस्टिनचे कार्य त्रुटींनी भरलेले असे वर्णन केले आहे ज्याचे न्यायशास्त्रीय विचारांमध्ये फारसे महत्त्व नाही.

ऑस्टिनच्या सिद्धांतावर खालील कारणांवरून टीका करण्यात आली आहे:

1. **सीमाशुल्क दुर्लक्षित** - 'कायदा ही सार्वभौमची आज्ञा आहे' या ऑस्टिनच्या मताला कायद्याच्या ऐतिहासिक उत्क्रांतीद्वारे समर्थित नाही जेव्हा सीमाशुल्कांनी मानवी वर्तनाचे नियमन करण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली. पुढे, राज्य अस्तित्वात आल्यानंतरही प्रथा अजूनही कायद्याचे एक शक्तिशाली स्रोत आहेत.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

2. **कायद्याचे अनुज्ञेय स्वरूप दुर्लक्षित** - ऑस्टिनचा सिद्धांत अनुज्ञेय वर्ण असलेल्या कायद्यांची दखल घेत नाही आणि विशेषाधिकार प्रदान करतो उदा. बोनस कायदा किंवा विल्सचा कायदा इ.
3. **न्यायाधीशांनी बनवलेल्या कायद्याला स्थान नाही** - कायद्याच्या ऑस्टिनियन संकल्पनेत न्यायाधीशांनी बनवलेल्या कायद्याला स्थान नाही, जरी कायदा बनवणारी एजन्सी म्हणून न्यायपालिकेचे सर्जनशील कार्य संपूर्ण जगामध्ये आधुनिक काळात स्वीकारले गेले आहे.
4. **ऑस्टिनचा सिद्धांत आंतरराष्ट्रीय कायद्याला केवळ नैतिकता मानतो** - ऑस्टिन आंतरराष्ट्रीय कायद्याला 'कायदा' मानत नाही कारण त्याला मंजूरी नाही. त्याऐवजी, तो आंतरराष्ट्रीय कायद्याला केवळ सकारात्मक नैतिकता मानतो.
5. **आदेशाचा जास्त जोर - कायद्याचा अपरिहार्य घटक म्हणून 'कमांड' वर जास्त जोर दिल्याने** स्वीडिश ज्युरीस्ट ऑलिव्हक्रोना यांनी ऑस्टिनच्या कायद्याच्या सिद्धांताचा निषेध केला आहे. आधुनिक पुरोगामी लोकशाहीमध्ये कायदा हा लोकांच्या सामान्य इच्छेची अभिव्यक्ती आहे. त्यामुळे लोककल्याण हे राज्याचे अंतिम उद्दिष्ट असलेल्या सध्याच्या लोकशाही व्यवस्थेत कायद्याच्या आदेशाच्या पैलूचे महत्त्व नाहीसे झाले आहे .
6. **कायदा आणि नैतिकता यांच्यातील आंतर-संबंध पूर्णपणे दुर्लक्षित** - ऑस्टिनच्या सिद्धांताची कदाचित सर्वात मोठी कमतरता ही आहे की तो कायदा आणि नैतिकता यांच्यातील संबंधांकडे पूर्णपणे दुर्लक्ष करतो. कायदा कधीही नैतिकता किंवा नैतिकतेपासून

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

पूर्णपणे विभक्त होऊ शकत नाही ज्यामुळे त्याला बळ मिळते. 'योग्य', 'चुकीचे', 'कर्तव्य', 'दायित्व' इत्यादी कायदेशीर संकल्पना स्वतःच सुचवतात की त्यांच्यामध्ये काही नैतिक किंवा नैतिक घटक आहेत.

7. **केवळ मंजूरी हेच आज्ञापालन प्रवृत्त करण्याचे साधन नाही** - ऑस्टिनचा हा दृष्टिकोन योग्य नाही की केवळ मंजूरीच एखाद्या व्यक्तीला कायद्याचे पालन करण्यास प्रवृत्त करते. भीती, निरोध, सहानुभूती, कारण इत्यादी सारख्या इतर अनेक बाबी आहेत ज्यामुळे एखाद्या व्यक्तीला कायद्याचे पालन करण्यास प्रवृत्त केले जाऊ शकते. कायद्याचे पालन सुनिश्चित करण्यासाठी राज्याची शक्ती ही केवळ शेवटची शक्ती आहे.
8. **सार्वभौमत्वाच्या अविभाज्यतेवर टीका केली** - सकारात्मक कायदा आणि सकारात्मक नैतिकता यांच्यातील फरक समोर आणताना, ऑस्टिनने असे मत मांडले की पूर्वीची स्थापना सार्वभौम नावाच्या राजकीय वरिष्ठाने केली होती. त्यांच्या मते, सार्वभौम कर्तव्याखाली असू शकत नाही कारण त्याच्या कर्तव्याखाली असण्याचा अर्थ असा होतो की त्याच्या वर दुसरा सार्वभौम आहे. परंतु जेथो ब्राउनने असा दावा केला आहे की सार्वभौम त्याच्या प्रजेसाठी कर्तव्याने बांधील असू शकतो.

सार्वभौमत्वाच्या अविभाज्यतेबाबत ऑस्टिनियन दृष्टिकोनावरही काही लेखकांनी टीका केली आहे, विशेषतः बेंथम ज्याने येथे सार्वभौमत्व दाखवले होते, भारतातील वसाहतवादी राजवटीत वसाहती कायदेमंडळ आणि ब्रिटीश राजवट यांच्यात कायदा बनवण्याची समवर्ती शक्ती प्रदान करून विभागली जाऊ शकते.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

ऐतिहासिक सिद्धांत/न्यायशास्त्राची शाळा

परिचय

न्यायशास्त्राच्या ऐतिहासिक शाळेचे प्रतिपादक सामाजिक संस्थांना त्यांच्या क्रमाने समाजातील आदिम कायदेशीर संस्थांकडे प्राधान्य देतात. विश्लेषणात्मक शाळा सु-विकसित कायदेशीर प्रणाली अस्तित्वात असल्याचा अंदाज व्यक्त करत असताना, ऐतिहासिक शाळा प्राचीन समाजातील आदिम कायदेशीर संस्थांमधून कायद्याच्या उत्क्रांतीवर लक्ष केंद्रित करते.

ऐतिहासिक शाळेचे कार्य कायद्याची उत्पत्ती आणि विकास नियंत्रित करणाऱ्या सामान्य तत्वांशी आणि कायद्याला प्रभावित करणाऱ्या प्रभावांशी सामना करणे आहे. कायद्याच्या उत्क्रांती आणि विकासासाठी मानववंशशास्त्रीय दृष्टिकोन म्हणून अशा चौकशी वेगळ्या आहेत.

ऑस्टिनियन सिद्धांताने कायद्याची ऐतिहासिक वाढ नाकारली आणि त्याच्या ऐतिहासिक मूल्यांची आणि नैतिक नियमांची पर्वा न करता कायद्यावर लक्ष केंद्रित केले. सकारात्मक शाळेने कायदेशीर उत्क्रांतीचा प्रभाव ओळखण्यास नकार दिला ज्याचा अर्थ असा आहे की विद्यमान कायदा आणि कायदेशीर संस्थांना समर्थन किंवा विरोध केला जाऊ शकतो जेव्हा आम्हाला त्यांच्यामागील मान्यता आणि त्यांनी भूतकाळात कसे कार्य केले आणि वर्तमानात कसे कार्य केले हे आपल्याला माहित असते.

सकारात्मक कायदेशीर विचारांनी निर्माण केलेल्या क्रांतिकारी कल्पनांचा विनाशकारी परिणाम झाला कारण ते लोकांच्या गरजा पूर्ण करण्यात अयशस्वी ठरले. परिणामी, इतिहास आणि कायद्याच्या ऐतिहासिक संकल्पनेवर आधारित न्यायशास्त्राच्या अभ्यासासाठी नवीन

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

दृष्टिकोनाचा उदय झाला. ऐतिहासिक न्यायशास्त्रज्ञांचा असा विश्वास आहे की कायद्याची जैविक वाढ आहे आणि ती अनियंत्रित आणि अनियमित पद्धतीने विकसित झालेली नाही.

सर हेन्री मेन यांच्या मते, मॉन्टेस्क्यु (१६८९-१७५५) हे पहिले न्यायशास्त्रज्ञ होते ज्यांनी कायदेशीर संस्थांचा अभ्यास करण्याची ऐतिहासिक पद्धत स्वीकारली आणि या निष्कर्षापर्यंत पोहोचले की कायदे हवामान आणि स्थानिक परिस्थितीची निर्मिती आहेत. कायदा आणि समाज यांच्यातील संबंधांचा त्यांनी अधिक अभ्यास केला नाही परंतु समाजाच्या बदलत्या गरजांनुसार कायद्याने चालणे आवश्यक आहे.

ह्यूगो (१७६८-१८४४) यांनी निदर्शनास आणून दिले की, लोकांच्या भाषा आणि सवयींप्रमाणेच कायदा स्वतः तयार होतो आणि परिस्थितीनुसार विकसित होतो. कायद्याचे सार म्हणजे समाजातील सदस्यांनी त्याची स्वीकृती, नियमन आणि पालन करणे.

इंग्लिश कायदेशीर इतिहासकार होल्ड्सवर्थ यांनी ऐतिहासिक न्यायशास्त्र विद्यालयाच्या उदयास कारणीभूत असलेल्या दोन प्रमुख घटकांचे श्रेय दिले आहे, ते म्हणजे:

(१) फ्रेंच राज्यक्रांती आणि परिणामी उलथापालथ आणि (२) डार्विनचा उत्क्रांतीचा सिद्धांत ज्याने वैज्ञानिक अनुमानांचे स्वरूप बदलले. तो कालावधी.

केस कायदा: बायराम पेस्टोनजी गरिवाला विरुद्ध भारतीय संघ

या प्रकरणात, न्यायशास्त्राच्या ऐतिहासिक दृष्टिकोनाचे समर्थन भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाद्वारे केले जाते, ज्यामध्ये न्यायालयाने न्यायमूर्ती थॉमन यांचा उल्लेख केला: “भारतीय कायदेशीर व्यवस्था ही इतिहासाची निर्मिती आहे. ती आपल्या मातीत रुजलेली आहे,

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

आपली संस्कृती, भाषा आणि परंपरा यांनी जोपासलेली आणि पोसलेली आहे, आपल्या प्रतिभेने जोपासलेली आणि तीक्ष्ण केलेली आहे आणि सामाजिक न्यायाच्या शोधात आहे, इतिहास आणि संस्कृतीने मजबूत केली आहे.”

मॉन्टेस्क्यु (१६८९-१७५५)

फ्रान्समधील न्यायशास्त्राच्या ऐतिहासिक शाळेचा पाया रचण्याचे श्रेय मॉन्टेस्क्यु यांना 1748 मध्ये प्रकाशित झालेल्या त्यांच्या स्पिरिट ऑफ लॉज या उत्कृष्ट कृतीतून जाते. त्यांनी कायद्याच्या उत्क्रांती आणि विकासाचे श्रेय दिलेल्या सामाजिक सभोवतालच्या आणि जैविक वातावरणातील कारण आणि परिणामाच्या परिणामास दिले. वातावरण संविधान आपल्या जनतेला जे स्वातंत्र्य देऊ इच्छिते ते लक्षात घेऊन ज्या लोकांसाठी ते तयार केले गेले आहेत त्यांच्यासाठी कायदे केले जावेत, असे त्यांचे मत होते. त्यांच्या मते, कायद्यात चांगले किंवा वाईट असे काहीही नाही, कारण ते मूलतः समाजातील राजकीय आणि सामाजिक परिस्थिती आणि वातावरणावर अवलंबून असते.

एफके वॉन सॅविग्नी (१७७९-१८६१)

Savigny च्या अग्रदूतांनी, विशेषतः, शेलिंग आणि ह्यूगो यांनी नैसर्गिक कायदा सिद्धांत नाकारला होता ज्याचा असा विश्वास होता की कायदा मानवी कारणाच्या अमूर्त तत्त्वावर आधारित आहे. कायदा ही एक ऐतिहासिक धारणा आहे जी प्रथा, परंपरा, संस्कृती आणि लोकांच्या भावनांनुसार विकसित होते या मताचे त्यांनी समर्थन केले. कायद्याच्या या ऐतिहासिक व्याख्येचे मुख्य प्रवर्तक Savigny होते आणि ते ऐतिहासिक न्यायशास्त्राचे प्रवर्तक मानले जातात .

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

कायद्याचा स्रोत म्हणून

Volksgeist

सॅव्हिग्नी आणि त्याचा सर्वात लोकप्रिय विद्यार्थी जॉर्ज फ्रेडरिक पुचटा (1798-1846) यांचा ठाम विश्वास होता की कायदा हा लोकांच्या सामान्य चेतनेचे उत्पादन आणि त्यांच्या आत्म्याचे प्रकटीकरण आहे.

Savigny च्या मते, समाजाची भूतकाळातील ऐतिहासिक संस्कृती आणि परंपरा विचारात न घेता केलेला कायदा प्रश्न सोडवण्याऐवजी अधिक गोंधळ निर्माण करेल कारण 'कायदा' हे 'कृत्रिम निर्जीव यांत्रिक उपकरण' नाही. कायद्याचा उगम लोकांच्या लोकप्रिय भावनेमध्ये आहे ज्याला सॅव्हिग्नी फॉक्सजिस्ट म्हणतात .

Savigny चे योगदान

कायद्याचे राष्ट्रीय स्वरूप असते आणि ते भाषेप्रमाणे विकसित होते आणि लोकांना त्यांच्या समान श्रद्धा, श्रद्धा आणि श्रद्धा यांच्यामुळे त्यांना संपूर्णपणे बांधून ठेवते. त्यांच्या मते, समाजाच्या वाढीबरोबर कायदा वाढतो आणि समाजातूनच त्याचे सामर्थ्य प्राप्त होते आणि शेवटी ते कोमेजून जाते कारण राष्ट्र आपले राष्ट्रीयत्व गमावते. अशा प्रकारे, त्यांनी असे मत मांडले की कायदा हा भाषेप्रमाणे सार्वत्रिक स्वरूपाचा नाही, तो लोक आणि वयोगटानुसार बदलतो.

Savigny च्या सिद्धांताचे मुख्य सिद्धांत खालीलप्रमाणे सारांशित केले जाऊ शकतात :-

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

- (1) कायद्यामध्ये बेशुद्ध सेंद्रिय वाढ आहे, ती सापडत नाही किंवा कृत्रिमरित्या बनविली जात नाही.
- (2) Volksgeist मध्ये सापडला पाहिजे ज्याचा अर्थ लोकांची जाणीव किंवा इच्छा आहे आणि त्यात लोकांच्या परंपरा, चालीरीती, सवयी, प्रथा आणि विश्वास यांचा समावेश आहे.
- (3) कायदा हा सार्वत्रिक स्वरूपाचा नसून भाषेप्रमाणेच तो लोक, वेळ आणि समाजाच्या गरजा यानुसार बदलतो.
- (4) कायदा नेहमी लोकप्रिय चेतनेशी सुसंगत असायला हवा म्हणजे Volksgeist , प्रथा केवळ कायद्याच्या आधी नाही तर त्यापेक्षा श्रेष्ठ आहे.
- (5) कायद्याच्या वाढत्या जटिलतेसह, लोकप्रिय चेतनेचे प्रतिनिधित्व वकील करतात जे लोकप्रिय चेतनेचे मुखपत्र नसतात. या कारणास्तव कायदेशीर व्यवस्थेच्या विकासाच्या प्रक्रियेत आमदारांपेक्षा वकील आणि कायदेतज्ज्ञ अधिक महत्त्वाचे असतात.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

सर हेन्री मेन (१८२२-१८८८)

ते ऐतिहासिक न्यायशास्त्राचे संस्थापक आहेत

मेनचे ऐतिहासिक न्यायशास्त्रातील योगदान इतके महान आहे की त्याला 'सामाजिक डार्विनिस्ट' म्हणून लेबल केले जाते कारण त्यांनी अशा सामाजिक व्यवस्थेची कल्पना केली ज्यामध्ये व्यक्ती सरंजामशाहीच्या आदिम बंधनातून मुक्त होते.

ऐतिहासिक न्यायशास्त्रात मेनचे योगदान

सर हेन्री मेन यांचे न्यायशास्त्रीय विचारात भरीव योगदान दिल्याबद्दल ऐतिहासिक न्यायशास्त्र नेहमीच ऋणी राहिल. त्यांनी Savigny च्या कायदेशीर सिद्धांतावर सुधारणा केली ज्याने समुदाय आणि कायदा यांच्यातील आंतरसंबंध स्पष्ट केले आणि कायद्याच्या उत्क्रांतीमध्ये कायदेशीर कल्पना, समानता आणि कायद्याची भूमिका देखील ओळखली. सॅव्हिगनी यांनी त्यांचा अभ्यास केवळ रोमन कायदा आणि जर्मनीमध्ये लागू होण्यापुरताच मर्यादित ठेवला होता, तर मेनने याकडे व्यापक दृष्टिकोनातून पाहिले आणि कायद्याच्या उत्क्रांती आणि विकासावरील तुलनात्मक संशोधनासाठी विविध समुदायांच्या कायदेशीर प्रणालींचा अभ्यास केला.

कायद्याच्या विकासाचे चार टप्पे

न्यायशास्त्राच्या ऐतिहासिक शाळेच्या समर्थकांनी चार प्रमुख टप्प्यांतून कायद्याची उत्क्रांती आणि विकास शोधला आहे. ते खालीलप्रमाणे आहेत-

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

- (1) **दैवी कायदा** - सुरुवातीला कायदा थीम्सपासून उद्भवला, ज्याचा अर्थ न्यायाची देवी होता. सामान्यतः असे मानले जात होते की निर्णय सुनावताना राजा न्यायदेवतेच्या दैवी प्रेरणेने कार्य करत होता. थीमस्टेस हे न्यायाच्या देवी (थीम) द्वारे उच्चारलेले पुरस्कार होते जे दैवी प्रेरणेने न्यायाचे संरक्षक म्हणून राजाने अंमलात आणले होते. अशाप्रकारे राजा हा केवळ देवाचा न्यायनिवाडा करणारा होता.
- (2) **प्रथागत कायदा** - पुढे न्यायनिवाड्यांचा आवर्ती वापर केल्याने एकसमान सराव सुरू झाला जो आदिम समाजात पाळल्या जाणाऱ्या प्रथागत कायद्यात स्फटिक झाला. कायद्याचा स्रोत म्हणून रूढींचे महत्त्व सर हेन्री मेन यांनी अधोरेखित केले आहे, जेव्हा त्यांनी 'प्रथा समाजासाठी काय कायदा राज्यासाठी आहे' असे निरीक्षण केले.
- (3) **प्रथागत कायद्याचे एकमेव भांडार म्हणून पुरोहित वर्ग** - कायद्याच्या विकासाच्या पुढच्या टप्प्यात, कायद्याची अंमलबजावणी आणि अंमलबजावणी करण्याचा राजाचा अधिकार या पुरोहित वर्गाने हिसकावून घेतला ज्याने स्वतःला कायद्याचे तसेच धर्माचे अभ्यासक असल्याचा दावा केला. पुरोहित वर्गाने रूढी कायद्याचे नियम लक्षात ठेवले कारण तोपर्यंत लेखन कला विकसित झाली नव्हती. त्यांनी प्रचलित कायदा लागू केला आणि त्याची अंमलबजावणी केली.
- (4) **कोडिफिकेशन** - कोडिफिकेशनचा युग हा कायद्याच्या विकासाचा चौथा आणि कदाचित शेवटचा टप्पा आहे. लेखन कलेचा शोध लागल्यानंतर, विद्वान पुरुष आणि न्यायशास्त्रज्ञांचा एक वर्ग कायदेकर्ता म्हणून पुरोहितांच्या अधिकाराचा निषेध

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

करण्यासाठी पुढे आला. त्यांनी कायद्याच्या संहिताकरणाची वकिली केली जेणेकरून ते प्रवेशयोग्य आणि सहज कळेल. त्यामुळे कायद्याच्या प्रशासनातील पुरोहित वर्गाची मक्तेदारी मोडीत निघाली. प्राचीन हिंदू संहिता मनू, हिब्रू संहिता, सोलोनचा अटिक कोड, रोममधील बारा तक्ते, हमुराबी संहिता इत्यादी ही अशा कायद्याच्या संहितांची काही उदाहरणे आहेत.

RESPAIR ACADEMY

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

कायद्याचा नैसर्गिक सिद्धांत

मी परिचय

नैसर्गिक कायद्याचे तत्त्वज्ञान राजकारण, कायदा, धर्म आणि नैतिकतेच्या क्षेत्रामध्ये अगदी प्राचीन काळापासून महत्त्वाचे स्थान व्यापलेले आहे. याने वेगवेगळ्या कालखंडात शांतता आणि न्यायाचा सुसंवाद साधण्याची, संश्लेषण करण्याची आणि प्रोत्साहन देण्याची भूमिका बजावली आहे आणि जनतेला अन्याय, अत्याचार आणि कुशासनापासून संरक्षण दिले आहे.

ब्लॅकस्टोनने निरीक्षण केले: “मानवजातीसोबत सहअस्तित्व असलेला आणि स्वतः देवाकडून निर्माण झालेला नैसर्गिक नियम इतर सर्व नियमांपेक्षा श्रेष्ठ आहे. हे सर्व देशांतील सर्व जगासाठी नेहमीच बंधनकारक असते आणि कोणताही मानवनिर्मित कायदा जर निसर्गाच्या नियमाच्या विरुद्ध असेल तर तो वैध ठरणार नाही.”

नैसर्गिक नियमांना दैवी उत्पत्ती आहे असे मानले जात होते.

मध्ययुगीन काळात याला धार्मिक आणि अलौकिक आधार होता परंतु आधुनिक काळात त्याला मजबूत राजकीय आणि कायदेशीर मुरिंग आहे. लॉर्ड लॉयडने हे अगदी बरोबर निदर्शनास आणून दिले आहे की नैसर्गिक कायदा हा केवळ स्वसंरक्षणाचा कायदा किंवा लोकांना विशिष्ट वर्तनावर प्रतिबंध करणारा कायदा म्हणून तयार करण्यात आला आहे.

त्याला सामाजिक-आर्थिक न्यायाच्या रूपात आधुनिक कायदेशीर प्रणालींमध्ये अभिव्यक्ती सापडली आहे. संपूर्ण मानवी हक्क तत्त्वज्ञान हे नैसर्गिक न्यायाच्या तत्वांच्या वाढत्या महत्त्वाचा परिणाम आहे.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

नैसर्गिक कायद्याचा सिद्धांत सामाजिक परिवर्तनाला चालना देण्यासाठी उत्प्रेरक म्हणून काम करतो त्यामुळे समाजाला स्तब्धतेपासून वाचवतो.

नैसर्गिक कायदा- त्याचा अर्थ आणि व्याख्या

असे म्हटले आहे की नैसर्गिक कायद्याची व्याख्या आणि नेमका अर्थ याबद्दल कोणतेही एकमत नाही आणि विकसनशील कायदेशीर विचारांच्या गरजेनुसार वेगवेगळ्या वेळी नैसर्गिक कायदा सिद्धांत या शब्दाचा वेगळ्या प्रकारे अर्थ लावला गेला आहे. परंतु नैसर्गिक कायद्याच्या सिद्धांताचा सर्वात मोठा गुणधर्म म्हणजे क्षणिक समाजाच्या नवीन आव्हानांना तोंड देण्याची त्याची अनुकूलता. नैसर्गिक कायद्याच्या तत्त्वज्ञानाच्या प्रतिपादकांची कल्पना आहे की हा एक कायदा आहे जो मनुष्याच्या स्वभावात अंतर्भूत आहे आणि तो परंपरा, कायदे किंवा इतर कोणत्याही संस्थात्मक उपकरणांपासून स्वतंत्र आहे.

डायस आणि ह्यूजेस नैसर्गिक कायद्याचे एक कायदा म्हणून वर्णन करतात जो राज्य किंवा त्याच्या एजन्सीद्वारे अगोदर जाहीर केलेल्या कायद्यापासून, त्याच्या सजीव आणि सेंद्रिय गुणधर्माद्वारे भिन्न, त्याच्या स्वतःच्या जन्मजात मूल्यांमधून त्याची वैधता प्राप्त करतो.

कोहेनच्या मते, नैसर्गिक कायदा हा न्यायालयांद्वारे लागू केलेल्या वास्तविक अंमलात आणलेल्या किंवा अर्थ लावलेल्या कायद्याचा भाग नाही, तो वस्तुतः गोष्टींकडे पाहण्याचा एक मार्ग आणि न्यायाधीश आणि न्यायशास्त्रज्ञांचा मानवतावादी दृष्टीकोन आहे. त्यात नैतिकता, न्याय, तर्क, चांगले आचरण, स्वातंत्र्य, समानता, स्वातंत्र्य, नैतिकता आणि अशा अनेक आदर्शांचा समावेश आहे.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

न्यायशास्त्राच्या दृष्टिकोनातून, नैसर्गिक कायदा म्हणजे ते नियम आणि तत्त्वे ज्यांची उत्पत्ती कोणत्याही राजकीय किंवा सांसारिक अधिकाराव्यतिरिक्त इतर सर्वोच्च स्रोतापासून झाली असावी.

काही विचारवंतांचा असा विश्वास आहे की या नियमांना दैवी उत्पत्ती आहे, काहींना त्यांचा स्रोत निसर्गात सापडतो तर काहींना असे वाटते की ते कारणाचे उत्पादन आहेत. अगदी आधुनिक समाजशास्त्रीय न्यायशास्त्रज्ञ आणि वास्तववादी यांनीही त्यांच्या समाजशास्त्रीय विचारसरणीला आणि समाजातील व्यक्तींच्या परस्परविरोधी हितसंबंधांमध्ये सामंजस्याचे साधन म्हणून कायद्याच्या संकल्पनेला पाठिंबा देण्यासाठी नैसर्गिक कायद्याचा आधार घेतला आहे.

नैसर्गिक कायद्याच्या स्वरूपावर भाष्य करताना, ब्लॅकस्टोनने असे निरीक्षण नोंदवले की "मानवजातीसोबत सहअस्तित्व असलेला आणि स्वतः देवाकडून निर्माण झालेला नैसर्गिक नियम इतर सर्व नियमांपेक्षा श्रेष्ठ आहे. हे सर्व देशांना नेहमीच बंधनकारक असते आणि कोणताही मानवनिर्मित कायदा जर निसर्गाच्या नियमाच्या विरुद्ध असेल तर तो वैध ठरणार नाही."

नैसर्गिक कायद्याची मुख्य वैशिष्ट्ये

'नैसर्गिक कायदा' या वाक्यांशाचा लवचिक अर्थ आहे. त्याच्या उत्क्रांतीच्या इतिहासात वेगवेगळ्या गोष्टींचा अर्थ लावला गेला आहे. तथापि, ते सामान्यतः अपरिवर्तनीय सामग्रीसह कायद्याचे एक आदर्श स्रोत मानले गेले आहे. नैसर्गिक कायद्याची मुख्य वैशिष्ट्ये खालीलप्रमाणे थोडक्यात सांगता येतील:

रेस्पेअर अकादमी
न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

ही मुळात प्रायोगिक पद्धतीपेक्षा वेगळी प्राथमिक पद्धत आहे, पूर्वीचा विषय एखाद्या विषयाशी संबंधित गोष्टी किंवा निष्कर्ष स्वीकारतो कारण ते कोणत्याही गरजेशिवाय किंवा चौकशी किंवा निरीक्षणाशिवाय असतात तर अनुभवजन्य किंवा उत्तरोत्तर दृष्टीकोन या विषयाशी संबंधित कारणे आणि कारणे शोधण्याचा प्रयत्न करतात. विषय.

हे नैतिक आदर्शांवर आधारित निसर्गाच्या भौतिक नियमाचे प्रतीक आहे ज्याची सर्व ठिकाणी आणि वेळी सार्वत्रिक लागू आहे.

बदलाचे रक्षण करण्यासाठी किंवा त्यावेळच्या गरजा आणि आवश्यकतांनुसार यथास्थिती राखण्यासाठी याचा वापर केला जातो. उदाहरणार्थ, लॉकने नैसर्गिक कायद्याचा वापर बदलाचे साधन म्हणून केला परंतु हॉब्सने त्याचा उपयोग समाजातील स्थिती कायम ठेवण्यासाठी केला.

मानवी हक्क न्यायशास्त्र आणि पुरुषांच्या मूलभूत अधिकारांचा विकास मूलतः एकोणिसाव्या शतकानंतरच्या नैसर्गिक कायद्याच्या तत्त्वज्ञानाला कारणीभूत आहे.

त्यात तर्क, न्याय, नैतिकता आणि नैतिकता या मूल्यांना मूर्त रूप दिले जाते, जे कायदेशीर तत्त्वज्ञान आणि तात्विक किंवा नैतिक न्यायशास्त्राचा सामान्य आधार प्रदान करतात.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

वेगवेगळ्या कालखंडातील नैसर्गिक कायदा सिद्धांत

1. प्राचीन काळ

हेरॉकिलिटस (530-470 BC)- नैसर्गिक कायद्याची संकल्पना ग्रीक तत्त्ववेत्त्यांनी 4थ्या शतकाच्या आसपास विकसित केली होती. हेराकिलिटस हा पहिला ग्रीक तत्त्वज्ञ होता ज्याने निसर्गाच्या नियमाच्या तीन मुख्य वैशिष्ट्यांकडे लक्ष वेधले, म्हणजे (i) नशीब, (ii) ऑर्डर आणि (iii) कारण. निसर्ग हा काही गोष्टींचा विखुरलेला ढीग नसून गोष्टींचा आणि घटनांचा एक निश्चित क्रम आणि लय यांचा निश्चित संबंध असल्याचे त्यांनी नमूद केले. त्यांच्या मते, 'कारण' हा नैसर्गिक नियमाचा एक आवश्यक घटक आहे.

सॉक्रेटिस (470-399 BC)- प्राचीन काळातील स्टोइक तत्त्वज्ञांमध्ये सॉक्रेटिसचे नाव एक प्रमुख स्थान आहे. ते सत्य आणि नैतिक मूल्यांचे मोठे प्रशंसक होते. नैसर्गिक भौतिक नियमाप्रमाणेच नैसर्गिक नैतिक नियमही आहे, असे मत त्यांनी मांडले. 'मानवी अंतर्दृष्टी'मुळेच माणसामध्ये चांगले आणि वाईट भेद करण्याची क्षमता असते आणि नैतिक मूल्यांची कदर करता येते .

अशा प्रकारे सॉक्रेटिसच्या मते, 'पुण्य हे ज्ञान आहे' आणि 'जे पुण्य नाही ते पाप आहे'. त्याच्या दृष्टीने, न्याय दोन प्रकारचा असू शकतो, म्हणजे, (i) नैसर्गिक न्याय; आणि (ii) कायदेशीर न्याय. नैसर्गिक न्यायाचे नियम सर्व ठिकाणी समान रीतीने लागू होतात परंतु सध्याच्या वैधानिक कायदा आणि त्या ठिकाणच्या सामाजिक परिस्थितीनुसार कायदेशीर न्यायाची संकल्पना वेगवेगळ्या ठिकाणी असू शकते.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

त्याचा शिष्य प्लेटोने याच सिद्धांताचे समर्थन केले. परंतु अॅरिस्टॉटलमध्ये आपल्याला सिद्धांताचे योग्य आणि तार्किक विवेचन आढळते.

अॅरिस्टॉटल (384-322 BC)- अॅरिस्टॉटलने नैसर्गिक कायद्याच्या सिद्धांताचे अधिक तार्किक स्पष्टीकरण दिले. त्यांच्या मते, माणूस दोन प्रकारे निसर्गाचा एक भाग आहे. प्रथम, तो देवाची निर्मिती आहे, आणि दुसरे म्हणजे, त्याच्याकडे अंतर्दृष्टी आणि तर्कशक्ती आहे जी त्याला त्याच्या कृती स्पष्ट करण्यास सक्षम करते. त्यांनी नैसर्गिक नियमाची व्याख्या 'इच्छेने प्रभावित नसलेले कारण' अशी केली. हे न्याय आणि नैतिकतेच्या मूलभूत तत्वांना मूर्त रूप देते ज्याची वेळ आणि स्थान स्वतंत्रपणे सार्वत्रिक वैधता आहे.

2. मध्ययुगीन काळ

गियरके यांच्या मते, मध्ययुगीन काळातील ख्रिश्चन धर्मशास्त्र दोन मूलभूत तत्वांभोवती केंद्रित होते, म्हणजे:-

देवापासून मिळविलेले ऐक्य, एक विश्वास, एक चर्च आणि एक साम्राज्य यांचा समावेश आहे.

विश्वाच्या एकतेचा एक भाग म्हणून दैवी आणि मानवनिर्मित दोन्ही कायद्याचे सर्वोच्चता.

मानवतावादाच्या उदयापर्यंत, नैसर्गिक नियम, दैवी नियम आणि मानवी कायदा एकत्र बांधलेले होते, हे सर्व देवाने वरून लादले होते.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

मध्ययुगीन काळातील नैसर्गिक कायद्याच्या सिद्धांताचे मुख्य सिद्धांत थोडक्यात खालीलप्रमाणे सांगितले जाऊ शकतात :-

सिद्धांताच्या समर्थकांचा असा विश्वास होता की गुलामगिरी, मालमत्ता, राज्य इत्यादी संस्था दुष्ट इच्छांचे प्रतिनिधित्व करतात कारण त्या निसर्गाची निर्मिती नाहीत, तरीही, पुरुषांच्या दुष्ट प्रवृत्तींना प्रतिबंध करण्यासाठी किंवा मर्यादित करण्यासाठी त्या आवश्यक आहेत. माणसामध्ये नैतिक आणि नैतिक मूल्यांच्या विकासासाठी राज्य आणि समाजाचे अस्तित्व आवश्यक आहे.

'कायदा' हे शासन करणाऱ्या आणि शासन करणाऱ्या दोघांसाठी सर्वात मोठे बंधनकारक शक्ती आहे. अशा प्रकारे नैसर्गिक कायद्याच्या सिद्धांताने कायद्याचे वर्चस्व मान्य केले.

मध्ययुगीन कायदेशीर विचारवंत आणि तत्त्वज्ञ यांच्यासमोर सर्वात मोठी समस्या म्हणजे कायद्याचे योग्य अर्थ लावणे. त्यांचा मानवी क्रियाकलापांच्या दोन पैलूंवर विश्वास होता, म्हणजे (i) सांसारिक आणि (ii) ईश्वरी. ते एकमेकांपासून पूर्णपणे भिन्न आहेत आणि दोघांमध्ये संघर्ष किंवा संघर्षाचा प्रश्नच उद्भवत नाही. राज्य म्हणजे शासक हा सांसारिक क्रियाकलापांच्या क्षेत्रात सर्वोच्च असतो तर पोपला ईश्वरीय क्रियाकलापांच्या क्षेत्रात सर्वोच्च अधिकार असतो.

विकसित समाजात कायदेशीर अधिकाराचा नेमका स्रोत काय या प्रश्नाबाबत, बहुसंख्य मत असे होते की राज्य आणि कायदा ही लोकांची देणगी आहे ज्यांनी स्वतःला त्यांच्या अधिकाराच्या अधीन ठेवण्यास सहमती दर्शविली.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

नैसर्गिक कायद्याच्या सिद्धांताचे गंभीर मूल्यांकन

नैसर्गिक कायद्याच्या सिद्धांतांच्या संक्षिप्त सर्वेक्षणातून असे दिसून येईल की ही संकल्पना वेळोवेळी वेगवेगळ्या विचारधारांना समर्थन देण्यासाठी वापरली गेली आहे. हे निरंकुशता, व्यक्तिवादाचे समर्थन करण्यासाठी वापरले गेले आहे आणि अगदी क्रांतिकारकांनी सरकार उलथून टाकण्यासाठी वापरले आहे. कायदा आणि कायदेशीर व्यवस्थेच्या विकासासाठी नैसर्गिक कायद्याच्या तत्त्वज्ञानाचे योगदान कमी महत्त्वाचे नाही.

न्याय, नैतिकता आणि सदसद्विवेकबुद्धीची नैसर्गिक कायद्याची तत्त्वे विविध कायदेशीर व्यवस्थेमध्ये अवतरली आहेत. निसर्गाच्या नियमाद्वारे नियमन केले जाणारे नैसर्गिक नियम अपरिहार्य आणि अनिवार्य आहेत तर मानवनिर्मित सकारात्मक कायदे हे अनियंत्रित आणि आकस्मिक आहेत. नैसर्गिक कायदा परिवर्तनशील नसतो कारण तो मानवी तर्कातून निर्माण होतो, जो त्याच्या एकसमानतेसाठी आणि सामान्य स्वीकृतीसाठी ओळखला जातो.

- (1) नैतिक प्रस्ताव, म्हणजे, 'असले पाहिजे' हे नेहमीच समाजाच्या गरजा पूर्ण करणे आवश्यक नसते. उदाहरणार्थ, पुरुषांना मुले होणे स्वाभाविक आहे, जसे झाडांना फळे येणे. परंतु वस्तुस्थिती वेगळी असू शकते कारण भारतासह अनेक देश कुटुंब नियोजन साधनांचा अवलंब करून त्यांची लोकसंख्या वाढ रोखू शकतात.
- (2) नैतिकतेची संकल्पना ही वेगवेगळ्या ठिकाणी बदलणारी सामग्री आहे; त्यामुळे कायद्याच्या सार्वत्रिक लागू होण्याचा विचार करणे व्यर्थ ठरेल. उदाहरणार्थ, एक समाज

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

एकपत्नीत्वाचे पालन करू शकतो तर दुसरा समाज बहुविध विवाहांना परवानगी देऊ शकतो.

(3) नैतिकतेचे नियम नैसर्गिक कायद्यात मूर्त स्वरूप बदलण्यास योग्य नाहीत परंतु कायदेशीर नियमांमध्ये समाजाच्या बदलत्या गरजांनुसार बदल आवश्यक आहेत.

(4) कायदेशीर विवाद कायदा न्यायालयांद्वारे निकाली काढले जाऊ शकतात परंतु नैतिकता आणि निसर्गाच्या कायद्याशी संबंधित विवादांची न्यायालयीन छाननी केली जाऊ शकत नाही आणि जरी त्यांना कायद्याच्या न्यायालयात आव्हान दिले गेले असले तरी, निकालाच्या शुद्धतेवर नेहमीच प्रश्नचिन्ह उपस्थित केले जाऊ शकते कारण ते आधारित आहे. न्यायाधीशाच्या व्यक्तिनिष्ठ विवेकावर.

(5) संघर्षात असल्याचे दिसत असले तरी वस्तुस्थिती अशी आहे की एखादा विशिष्ट कायदा 'न्याय्य' आहे की 'अन्याय' आहे हे ठरवण्यासाठी नैतिकतेच्या तत्वांच्या आधारे त्याची चाचणी घ्यावी लागते.

वरील उणिवा असूनही, नैसर्गिक कायद्याने कायद्याला आकार देण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे, हे नाकारता येणार नाही.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

कायद्याचा स्रोत म्हणून सानुकूल

कायद्याचे स्रोत- अर्थ

भारतीय संदर्भात, "कायद्याचे स्रोत" ही अभिव्यक्ती सामान्यतः दोन अर्थामध्ये वापरली जाते. प्रथम, हिंदू धर्मग्रंथांनुसार- कर्तव्य हा सर्व कायद्यांचा पाया आहे; आधुनिक न्यायशास्त्रानुसार, कायदा जिथून निघतो ते सार्वभौम आहे. दुस-या अर्थाने, 'कायद्याचे स्रोत' या अभिव्यक्तीचा अर्थ असा आहे की जिथे एखाद्याने कायद्याचे पालन केले पाहिजे.

कायदा शिकण्यासाठी किंवा जाणून घेण्यासाठी जमिनीच्या नोंदी किंवा पुस्तके किंवा अहवाल इत्यादी पुरावे तपासावे लागतात . नंतरच्या अर्थाने, हिंदू कायद्याचे स्रोत म्हणजे श्रुती, स्मृती आणि सनातन चालीरीती ज्याद्वारे दैवी इच्छा किंवा 'तर्क' - जो कायदा आहे, याचा पुरावा आहे.

कायद्याचा स्रोत म्हणून सानुकूल

जवळजवळ सर्व समाजांमध्ये मानवी वर्तनाच्या नियमनात कस्टमला महत्त्वपूर्ण स्थान आहे. किंबहुना, तो कायदा बनवण्याच्या सर्वात जुन्या स्रोतांपैकी एक आहे. प्रथा ही एक सतत चालणारा आचरण म्हणून परिभाषित केली जाऊ शकते जी त्याचे पालन करणाऱ्या समुदायाच्या मान्यतेने किंवा स्पष्ट संमतीने, समाजाच्या सदस्यांसाठी आचार-विचारांचे प्रमाण निश्चित करणारे मानले जाते.

तथापि, कायद्याचा स्रोत म्हणून प्रथेचे महत्त्व जसजसे कायदेशीर व्यवस्था वाढते तसतसे सतत कमी होत जाते. कायद्याचा स्रोत म्हणून कायद्याद्वारे प्रथा मोठ्या प्रमाणात अधिग्रहित आहे.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

मनुस्मृतीनुसार , प्राचीन भारतातील कायद्याचा स्रोत म्हणून प्रथेची मुळे चार वेगवेगळ्या टप्प्यांत मोजली जाऊ शकतात, म्हणजे

- (i) प्रकटीकरण, किंवा प्रेरित द्रष्ट्यांचे कथन आणि विचार (ऋषी-मुनी);
- (ii) पूज्य ऋषींचे वचन, पिढ्यानपिढ्या तोंडी शब्दांनी दिलेले (श्रुती);
- (iii) लोकांचे मंजूर आणि अनादी वापर; आणि
- (iv) जे समता आणि सद्सद्विवेकबुद्धीची पूर्तता करते आणि तर्क करण्यास स्वीकार्य आहे.

सॅल्मंडने अगदी बरोबर निरीक्षण केल्याप्रमाणे "प्रथा समाजासाठी काय कायदा आहे राज्यासाठी". त्यातील प्रत्येक एक अभिव्यक्ती आणि अनुभूती आहे, पुरुषांची अंतर्दृष्टी आणि क्षमता, हक्क आणि न्यायाच्या तत्वांची. समाजावर प्रथेचा प्रभाव राज्यावरील कायद्याप्रमाणेच असतो .

कस्टमची व्याख्या आणि निसर्ग

लोकांद्वारे पाळलेला वापर आणि काही अटींच्या पूर्ततेवर न्यायालयांद्वारे मान्यताप्राप्त अशी प्रथा व्यापकपणे परिभाषित केली जाऊ शकते. सॅल्मंडचे मत आहे की प्रथा राज्याच्या अधिकाराने नव्हे तर मोठ्या प्रमाणात समाजाच्या जनमताने मान्य केलेल्या आणि मंजूर केलेल्या तत्वांना मूर्त स्वरूप देते. जेव्हा लोकांना कोणतीही कृती फायदेशीर आणि त्यांच्या स्वभावाला आणि स्वभावाला

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

अनुकूल वाटते तेव्हा ते वेळोवेळी ते आचरण करू लागतात आणि जेव्हा ते अनादी काळापर्यंत चालू ठेवले जाते तेव्हा त्याला कायद्याचे बल प्राप्त होते.

सानुकूल ओळखण्याची कारणे

प्रत्येक देशात कायदा म्हणून प्रथा अस्तित्वात आहे, जरी समाजातील बदलांमुळे कायद्याच्या इतर स्त्रोतांच्या तुलनेत त्याचे महत्त्व कमी होते. प्रचलित चालीरीतींच्या आधारे इंग्लंडमध्ये निर्माण झालेला कायदा 'सामान्य कायदा' म्हणून ओळखला जातो, जो सोळाव्या शतकापासून संसदेच्या कायद्याच्या स्वरूपात स्वीकारला जातो.

सीमाशुल्क जेव्हा ते उद्भवतात तेव्हा ते कायदे नसतात, परंतु ते मुख्यत्वे राज्याच्या मान्यतेने कायद्यात स्वीकारले जातात. प्रथागत कायदा बंधनकारक प्राधिकरण गृहीत धरतो बशर्ते तो विशिष्ट आवश्यकता पूर्ण करेल आणि जर तो उच्च प्राधिकरणाद्वारे कायद्याद्वारे निलंबित केला गेला नसेल तर.

समाजात प्रचलित असलेल्या सर्व प्रथा न्यायालयाने प्रथा म्हणून ओळखल्या पाहिजेत असे नाही. उदाहरणार्थ, अंत्ययात्रेतील शोक करणाऱ्यांनी इंग्लंडमध्ये काळे कपडे परिधान केले पाहिजेत, परंतु जर एखाद्या व्यक्तीने या प्रथेचे पालन केले नाही, तर त्याला या प्रथेचा भंग केल्याबद्दल न्यायालयाकडून शिक्षा होऊ शकत नाही. अशाप्रकारे, या वापर आणि दीर्घ सरावाने स्थापित

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

केलेल्या परंपरागत प्रथा आहेत आणि न्यायालये अशा प्रथांची न्यायालयीन दखल घेणार नाहीत. दुसऱ्या शब्दांत, अशा प्रथा बंधनकारक नाहीत.

दुसरीकडे, काही प्रथा आहेत ज्या बंधनकारक आहेत आणि कायद्याच्या न्यायालयाद्वारे लागू केल्या जाऊ शकतात कारण त्यांना राज्याच्या मंजूरीचा पाठिंबा आहे. उदाहरणार्थ, सप्तपदीच्या कार्यक्रमाशिवाय केलेला हिंदू विवाह कायदेशीररित्या वैध नाही आणि तो न्यायालय बाजूला ठेवू शकतो.

राज्य अस्तित्वात येण्यापूर्वी समाजाच्या विकासाच्या सुरुवातीच्या टप्प्यात लोकांचे शासन रूढी कायद्यांद्वारे चालत होते.

सानुकूल प्रकार

थोडक्यात सांगायचे तर, दोन प्रकारच्या प्रथा आहेत, म्हणजे,

(१) परंपरागत प्रथा

(२) कायदेशीर प्रथा.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

1) पारंपारिक प्रथा

पारंपारिक प्रथेला "वापर" असेही म्हणतात. ही एक स्थापित प्रथा आहे ज्याचा अधिकार त्याच्या स्वीकृतीवर आणि त्यास बांधील पक्षांमधील करारामध्ये समाविष्ट करण्यावर सशर्त आहे.

पारंपारिक प्रथा कायदेशीररित्या बंधनकारक आहे कारण ती स्वतंत्रपणे ताब्यात असलेल्या कोणत्याही कायदेशीर अधिकारामुळे नाही, परंतु ती संबंधित पक्षांमधील करारामध्ये स्पष्टपणे किंवा निहितपणे समाविष्ट केली गेली आहे.

जेव्हा दोन पक्ष करारामध्ये प्रवेश करतात, तेव्हा सामान्यतः कराराच्या संपूर्ण अटी स्पष्टपणे सेट केल्या जात नाहीत आणि बहुतेक करारांचा मोठा भाग निहित असतो.

पारंपारिक रीतिरिवाज हा कायदा म्हणून ओळखला जाईल जोपर्यंत तो देशाच्या सामान्य कायद्याच्या विरुद्ध नसेल. ते कायद्याच्या कायद्याशी सुसंगत असले पाहिजे. ते जमिनीच्या सामान्य कायद्यात बदल करू शकत नाही.

२) कायदेशीर प्रथा

कायदेशीर रीतिरिवाज ते आहेत जे पक्षांमधील कोणत्याही करारापासून स्वतंत्र कायद्याचे बंधनकारक नियम म्हणून कार्यरत आहेत. कायदेशीर प्रथा दोन प्रकारच्या असतात, म्हणजे (i) स्थानिक प्रथा, (ii) सामान्य प्रथा.

(i) **स्थानिक रीतिरिवाज** - एक स्थानिक प्रथा आहे जी काही परिभाषित परिसरात प्रचलित असते तर एक सामान्य प्रथा संपूर्ण क्षेत्रामध्ये कार्यरत असते. स्थानिक रीतिरिवाज हा एक

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

विशिष्ट नियम आहे जो अनादी काळापासून वास्तविक किंवा अनुमानितपणे अस्तित्वात आहे आणि एखाद्या विशिष्ट परिसरात कायद्याचे बल प्राप्त केले आहे,

(ii) **सामान्य प्रथा** - आधी सांगितल्याप्रमाणे, एक सामान्य प्रथा संपूर्ण क्षेत्रात प्रचलित आहे. एक सामान्य प्रथा सामान्यतः देशात राहणाऱ्या सर्व लोकांद्वारे पाळली जाते आणि ती संपूर्ण देशात प्रचलित आहे.

वैध सानुकूल आवश्यक गोष्टी

होण्यासाठी , कायद्याने घालून दिलेल्या काही आवश्यकतांचे पालन करणे आवश्यक आहे. वैध प्रथेसाठी आवश्यक आवश्यकता आहेत-

(1) **वाजवीपणा** - एक प्रथा वाजवी असणे आवश्यक आहे. हे लक्षात ठेवले पाहिजे की प्रचलित प्रथेचा अधिकार कधीच निरपेक्ष नसतो, परंतु तो न्याय आणि सार्वजनिक उपयोगितेच्या मानदंडांशी सुसंगत असेल तर तो अधिकृत असतो. एखादी प्रथा योग्य आणि तर्काच्या विरुद्ध असेल आणि जर ती लागू केली गेली तर ती चांगल्यापेक्षा अधिक दुष्कृत्य करण्याची शक्यता असेल तर ती वैध ठरणार नाही . एखाद्या प्रथेचे सामान्य पालन केल्याने त्याला तर्कसंगत आधार आहे आणि तो उपयुक्त आणि सोयीस्कर आहे असा समज होतो.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

- (2) **सुसंगतता** - वैध असण्याची प्रथा, कायद्याच्या कायद्यानुसार असणे आवश्यक आहे. दुसऱ्या शब्दांत, ते संसदेच्या कायद्याच्या विरोधात नसावे.
- (3) **अनिवार्य पाळणे** - कायदेशीररित्या वैध प्रथा म्हणून ओळखली जाणारी एक प्रथा, योग्य म्हणून पाळली पाहिजे. याचा अर्थ असा की प्रथा सर्व संबंधितांनी सक्तीचा सहारा न घेता आणि प्रतिकूल परिणाम झालेल्यांच्या परवानगीशिवाय पाळली गेली असावी. तो केवळ पर्यायी नियम म्हणून नव्हे तर एक अनिवार्य किंवा बंधनकारक आचार नियम म्हणून प्रभावित झालेल्यांनी मानला पाहिजे. एखादा सराव वैयक्तिक निवडीवर सोडल्यास; त्याला प्रथागत कायदा मानता येणार नाही. जर एखाद्या प्रथेचे पालन दीर्घकाळासाठी स्थगित केले गेले तर असे मानले जाईल की अशी प्रथा कधीच अस्तित्वात नव्हती.
- (4) **सातत्य आणि अनादी पुरातनता** - वैध असण्याची प्रथा अनादी काळापासून सतत अस्तित्वात असावी. प्रथा प्राचीन काळापासून अस्तित्वात असाव्यात. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर, प्रथेची प्राचीनता निश्चित करण्यासाठी भारतात कोणतेही निश्चित वर्ष दिलेले नाही. जरी ते मानवी स्मरणशक्तीच्या पलीकडे असणे आवश्यक नाही.
- (5) **निश्चितता** - अनादी काळापासून प्रथेचे अस्तित्व सिद्ध करण्यासाठी, ते निश्चितपणे सतत आणि अखंडपणे पाळले जात असल्याचे दाखवले पाहिजे. निश्चिततेचा घटक प्रथेचे अस्तित्व दर्शवितो म्हणून, प्रथा अनादी काळापासून अस्तित्वात आहे असे म्हणता येणार नाही जोपर्यंत तिची निश्चितता आणि सातत्य संशयापलीकडे सिद्ध होत नाही.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

कायद्याचा स्त्रोत म्हणून कायदे

परिचय

कायद्याचे सर्वात प्रभावी स्त्रोत म्हणून कायदे बनवण्याची दोन स्पष्ट कारणे आहेत. प्रथम, त्यात राज्य कायदा म्हणून मान्यता असलेल्या विधीमंडळाद्वारे कायदेशीर नियम घालणे समाविष्ट आहे. दुसरे म्हणजे, त्याला राज्याचे बल आणि अधिकार आहेत.

या कारणास्तव, असे बरोबर म्हटले जाते की अधिकृत शक्ती, म्हणजे, राज्याद्वारे जाणीवपूर्वक कायदा बनवण्याला कायदे असे म्हणतात, जर ते अधिकार न्यायालयांनी सर्वोच्च शक्ती म्हणून मान्य केले असतील. निःसंशयपणे, आधुनिक राज्याच्या कार्यक्षम नियमनासाठी जाणूनबुजून कायदा बनवणे अपरिहार्य आहे.

विधानाची व्याख्या

विधान हा शब्द लॅटिन शब्दांपासून बनला आहे, लेजिस म्हणजे कायदा आणि लॅटम म्हणजे "बनवणे" किंवा "सेट करणे". अशा प्रकारे 'कायदा' या शब्दाचा अर्थ 'कायदा बनवणे' असा होतो. कायदे हे कायद्याचे स्त्रोत आहे ज्यामध्ये सक्षम प्राधिकरणाद्वारे कायदेशीर नियमांच्या घोषणेचा समावेश असतो.

'कायदे' हा शब्द वेगवेगळ्या अर्थाने वापरला गेला आहे. त्याच्या व्यापक अर्थाने, त्यात कायदा बनवण्याच्या सर्व पद्धतींचा समावेश होतो. तथापि, त्याच्या तांत्रिक अर्थाने, कायद्यामध्ये

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

कायदेमंडळाच्या इच्छेची प्रत्येक अभिव्यक्ती समाविष्ट आहे, कायदा बनवणे किंवा नाही. अशा प्रकारे संसदेच्या कायद्याद्वारे परकीय राज्यासोबतच्या कराराला मान्यता देणे हा या अर्थाने कायदा मानला जाईल. परंतु कायदे या शब्दाच्या काटेकोर अर्थाने म्हणजे सर्वोच्च किंवा गौण कायदेमंडळाने पारित केलेला कायदा किंवा कायदा.

कायद्यामध्ये अशा क्रियाकलापांचा समावेश होतो ज्याचा परिणाम कायदा बनवणे किंवा त्यात सुधारणा करणे, परिवर्तन करणे किंवा विद्यमान कायद्यात नवीन तरतुदी समाविष्ट करणे होय.

कायद्याचे प्रकार

(1) सर्वोच्च आणि अधीनस्थ कायदे

कायदे एकतर सर्वोच्च किंवा गौण असू शकतात. कायदे हे सर्वोच्च असते जेव्हा ते राज्याच्या सार्वभौम अधिकारातून पुढे जाते आणि ते रद्द करणे, रद्द करणे किंवा इतर कोणत्याही वैधानिक प्राधिकरणाद्वारे नियंत्रित करणे अक्षम असते.

दुसरीकडे, गौण कायदे सार्वभौम शक्ती व्यतिरिक्त इतर कोणत्याही प्राधिकरणाकडून पुढे जातात. हे त्याच्या निरंतर अस्तित्वासाठी आणि काही सर्वोच्च अधिकारावर वैधतेसाठी अवलंबून आहे.

अशा प्रकारे इंग्लंडमध्ये संसदीय सार्वभौमत्वाचा सिद्धांत ब्रिटिश संसदेचे वर्चस्व आणि सर्वशक्तिमानता सूचित करतो.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

म्हणून, त्याला सर्वोच्च कायद्याचे अधिकार आहेत. भारतात, तथापि, संसद सार्वभौम आहे परंतु सर्वोच्च नाही, जरी तिच्याकडे सर्वोच्च कायद्याचे अधिकार आहेत. सार्वभौमपेक्षा कनिष्ठ असलेल्या संस्थांद्वारे कायदे गौण कायदे बनवतात.

अधीनस्थ कायद्याचे प्रकार

अधीनस्थ कायद्याचे मुख्य प्रकार खालीलप्रमाणे आहेत:

1. **औपनिवेशिक कायदे** - ब्रिटिश वसाहती आणि इतर अवलंबितांना शाही कायदेमंडळाने वेगवेगळ्या प्रमाणात स्व-शासनाची मर्यादित शक्ती प्रदान केली होती. या शक्तीचा वापर करणाऱ्या वसाहतींना कायदा बनवण्याची मर्यादित शक्ती होती. परंतु वसाहती सरकारांनी बनवलेले कायदे शाही कायदेमंडळ, म्हणजे ब्रिटिश संसदेद्वारे रद्द, बदलले किंवा रद्द केले जाऊ शकतात.
2. **कार्यकारी कायदा** - कायदेमंडळ, म्हणजे संसद बऱ्याचदा शासनाच्या कार्यकारी अवयवाच्या काही विभागांना आपले नियम बनविण्याचे अधिकार सोपवते. या नियुक्त अधिकाराच्या अनुषंगाने बनविलेल्या नियमांना कायद्याचे बल आहे.
तथापि, जेव्हा ते करणे आवश्यक वाटेल तेव्हा ते रद्द केले जाऊ शकतात किंवा विधानमंडळाद्वारे रद्द केले जाऊ शकतात. कीटन सूचित करतात की गौण कायद्याच्या या प्रजातीने प्रशासकीय कायदा म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या नियमांची एक विशाल संस्था निर्माण केली आहे ज्याला सामान्यतः 'सार्वजनिक कायदा' म्हटले

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

जाते कारण ते कृतीत सरकारच्या कार्यकारी विभागाच्या क्रियाकलापाचे स्वरूप वर्णन करते.

भारतातील कार्यकारी कायद्यामध्ये प्रशासकीय बाबींसाठी नियम, नियम आणि उपविधी बनविण्याचा अधिकार समाविष्ट आहे जसे की किंमत निश्चित करणे, किंवा बाजारासाठी योग्य जागा निश्चित करणे, 3 कर आकारणी, निगमित संस्था स्थापन करणे इ.

3. **न्यायिक कायदे** - काही प्रकरणांमध्ये, नियम बनविण्याची विधायी शक्ती न्यायपालिकेकडे सोपविली जाते आणि या अधिकाराचा वापर करताना त्यांच्या स्वतःच्या कार्यपद्धतीचे नियमन करण्यासाठी सर्वोच्च न्यायालयांना नियम बनविण्याचा अधिकार दिला जातो. याला न्यायिक कायदे म्हणून देखील ओळखले जाते ज्याला न्यायिक उदाहरणांसह गोंधळात टाकू नये जेथे न्यायालय त्याच्या न्यायिक निर्णयाद्वारे कायद्याचे नवीन तत्त्व तयार करते.

भारतीय राज्यघटनेने कलम 145 अन्वये सर्वोच्च न्यायालयाला नियम बनविण्याचा अधिकार बहाल केला आहे . राज्यघटनेच्या अनुच्छेद 227 नुसार उच्च न्यायालयांनाही असाच अधिकार प्रदान करण्यात आला आहे.

4. **महानगरपालिका कायदे** - पाणी-कर, भू-शहरी उपकर, मालमत्ता-कर, नगर नियोजन, सार्वजनिक आरोग्य, स्वच्छता इ. यांसारख्या मर्यादित उद्देशांसाठी उपविधी तयार करण्यासाठी महापालिका अधिकाऱ्यांना त्यांच्या क्षेत्रांत परवानगी आहे.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

5. **स्वायत्त कायदा** - राज्य अधूनमधून खाजगी संस्थांना किंवा संस्थांना, जसे की विद्यापीठे, कंपन्या, कॉर्पोरेशन इत्यादींना त्यांच्या व्यवसायाचे नियमन करण्यासाठी उपविधी बनवण्याची परवानगी देऊ शकते. हे उपविधी राज्याने या संस्थांना दिलेल्या नियम बनविण्याच्या अधिकाराचा वापर करून तयार केले आहेत.

प्रतिनिधी विधान

प्रत्यायोजित कायदे हे विधानमंडळाव्यतिरिक्त इतर कोणत्याही प्राधिकरणाने बनवलेले कायदे आहे. ते नियम, आदेश, अधिसूचना, उपविधी किंवा संसदेने पारित केलेल्या कायद्यानुसार कार्यकारी अधिकाऱ्यांनी केलेले निर्देश सूचित करते.

'प्रस्तुत कायदा' हा शब्द सामान्यतः दोन अर्थानी वापरला जातो. एका अर्थाने, याचा अर्थ कायदेमंडळाने सोपविलेल्या अधिकाराखाली कार्यकारिणीद्वारे नियम बनविण्याच्या अधिकाराचा वापर .

दुसऱ्या अर्थाने, याचा अर्थ त्या शक्तीच्या व्यायामाचे उत्पादन. दुसऱ्या शब्दांत, जेव्हा कायदेमंडळाव्यतिरिक्त इतर अवयवांवर कायदे बनवण्याचे कार्य सोपवले जाते, तेव्हा अशा अवयवांनी बनवलेल्या कायद्याला प्रत्यायोजित कायदे म्हणतात, जे नियम, विनियम, उपविधी , आदेश, योजना, निर्देश या स्वरूपात असू शकतात. , परिपत्रके किंवा सूचना इ.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

कायदे आणि प्रथा

प्रथागत कायद्यापेक्षा लागू केलेल्या कायद्याचे महत्त्व सांगताना, कीटन यांनी निरीक्षण केले की पूर्वीच्या काळात कायदे हे रूढी कायद्याला पूरक होते परंतु आधुनिक काळात हे स्थान उलट झाले आहे आणि प्रथागत कायद्याला लागू केलेल्या कायद्याला पूरक मानले जाते. कायदेमंडळाने बनवलेले कायदे निश्चित, लिखित आणि सर्वसमावेशक असल्याने ते समजण्यास सोपे आहेत.

याशिवाय, कायदा केलेला कायदा विधिमंडळाने तयार केला आहे, म्हणून तो लोकांच्या सामान्य इच्छेची अभिव्यक्ती आहे. एखादी प्रथा प्रदीर्घ काळ पाळल्यानंतरच ती प्रथा नियम म्हणून स्वीकारली जाऊ शकते.

कायद्याचा स्रोत म्हणून कायदे हे प्रथेपेक्षा खालील बाबींमध्ये वेगळे आहेत :-

1. कायद्याचे अस्तित्व मूलतः डी ज्युर आहे तर प्रथागत कायदा वास्तविक आहे.
2. कायदे सैद्धांतिक तत्वांमधून विकसित होतात, परंतु प्रथागत कायदा सराव आणि दीर्घ अस्तित्वातून विकसित होतो.
3. कायद्याचे सर्वात जुने स्वरूप असलेल्या प्रथेच्या तुलनेत स्रोत म्हणून कायदे ऐतिहासिकदृष्ट्या खूप नंतरचे आहेत.
4. कायदे हे आधुनिक समाजाचे अत्यावश्यक वैशिष्ट्य आहे तर प्रथागत कायदा आदिम समाजातून विकसित झाला आहे.
5. कायदे पूर्ण, तंतोतंत, लिखित स्वरूपात आणि सहज उपलब्ध आहेत, तर प्रथागत कायदा बहुतेक अलिखित (जस स्क्रिप्टम नसलेला) आहे आणि शोधणे कठीण आहे.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

6. विचारविनिमयातून कायदे तयार होतात पण प्रथा समाजात नैसर्गिक मार्गाने वाढतात.
7. राज्य यांच्यातील संबंध व्यक्त करतात परंतु प्रथागत कायदा पुरुषांमधील संबंधांवर आधारित आहे.

RESPAIR ACADEMY

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

कायद्याचा स्रोत म्हणून न्यायिक पूर्वाश्रमीची

परिचय

न्यायिक उदाहरण हा कायद्याच्या महत्वाच्या स्रोतांपैकी एक आहे. हे इंग्रजी कायदेशीर व्यवस्थेचे एक वेगळे वैशिष्ट्य आहे कारण बहुतेक सामान्य कायदा अलिखित असतो आणि त्याचे मूळ न्यायिक उदाहरणांवर अवलंबून असते.

भविष्यात तत्सम खटल्यांचा निर्णय घेण्यासाठी न्यायालयीन न्यायाधिकरणांवर भूतकाळ बंधनकारक आहे. सॅल्मंडच्या मते, पूर्ववर्ती सिद्धांताचे दोन अर्थ आहेत, म्हणजे (१) सैल अर्थाने उदाहरणामध्ये केवळ नोंदवलेला खटला-कायदा समाविष्ट आहे ज्याचा न्यायालयांद्वारे उल्लेख केला जाऊ शकतो आणि त्याचे पालन केले जाऊ शकते, (२) त्याच्या कठोर अर्थाने, उदाहरण म्हणजे केस- कायदा ज्याला केवळ एक महान बंधनकारक अधिकार नाही तर त्याचे पालन देखील केले पाहिजे.

एखाद्या खटल्यात न्यायाधीशाने केलेले कायद्याचे विधान नंतरच्या न्यायाधीशांना आणि इतर अधीनस्थ न्यायालयांसाठी बंधनकारक बनू शकते आणि अशा प्रकारे प्रत्येकाने पालन करण्याचा कायदा बनू शकतो. विशिष्ट निर्णय म्हणजे, पूर्वाश्रमीची बंधनकारक बनणे किंवा नाही हे दोन मुख्य घटकांवर अवलंबून असते:

- (i) पुरेशा वरिष्ठ असलेल्या न्यायालयाद्वारे ते घोषित केले गेले असावे; आणि
- (ii) हे केवळ गुणोत्तर ठरते, म्हणजे निर्णयामागील तर्क जो बंधनकारक आहे

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

कायद्याचा स्रोत म्हणून भूतकाळ

Precedent ला बंधनकारक शक्ती आहे आणि म्हणून तो इंग्रजी कायद्याचा एक महत्त्वाचा स्रोत आहे. न्यायिक उदाहरण पूर्णपणे संवैधानिक स्वरूपाचे असते आणि कधीही रद्द होत नाही. दुसऱ्या शब्दांत याचा अर्थ असा होतो की तो कायदा तयार करू शकतो पण तो रद्द करू शकत नाही. जिथे कायद्याचे स्थिर तत्व आहे तिथे न्यायाधीशांना त्यांच्या स्वतःच्या मतांची जागा घेण्याचे स्वातंत्र्य नाही. ते केवळ कायदेशीर व्यवस्थेतील पोकळी भरून काढू शकतात आणि विद्यमान कायद्यातील अपूर्णता दूर करू शकतात.

प्रकारची उदाहरणे

व्यापकपणे बोलायचे झाल्यास, पूर्ववर्ती एकतर अधिकृत किंवा प्रेरक असू शकते. अधिकृत उदाहरण म्हणजे एक बंधनकारक शक्ती आणि न्यायाधीशाने ते मंजूर केले किंवा नसले तरीही त्याचे पालन केले पाहिजे. अधिकृत उदाहरणे म्हणजे सर्वोच्च न्यायालयांचे निर्णय जे अधीनस्थ न्यायालयांवर बंधनकारक असतात.

दुसरीकडे, प्रेरक उदाहरण म्हणजे ज्याचे पालन करण्याचे न्यायाधीशांना बंधन नसते परंतु ते विचारात घेऊ शकतात. अशा प्रकारे अधिकृत उदाहरणे कायद्याचे कायदेशीर स्रोत आहेत तर प्रेरक उदाहरणे केवळ ऐतिहासिक स्रोत आहेत.

प्रेरक उदाहरणे विविध प्रकारचे असू शकतात, म्हणजे:

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

- परदेशी निर्णय
- ब्रिटीश साम्राज्याच्या इतर भागांसाठी वरिष्ठ न्यायालयांचा निर्णय
- वसाहतींमधील अपीलचे अंतिम न्यायालय म्हणून बसताना प्रिव्ही कौन्सिलचे निर्णय
- न्यायिक आदेश (ओबिटर डिक्टा)
- अधिकृत पाठ्यपुस्तके आणि भाष्ये

भारतातील स्थान

भारतीय संदर्भात, हाऊस ऑफ लॉर्ड्स, प्रिव्ही कौन्सिल आणि यूएसए किंवा कॅनडाच्या सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयांना केवळ प्रेरणादायी मूल्य आहे. भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाचे निर्णय

भारतातील सर्व न्यायालयांवर बंधनकारक आहेत आणि ते अधिकृत उदाहरणे आहेत. भारतीय राज्यघटनेचे कलम 141 भारतीय सर्वोच्च न्यायालयाने घोषित केलेल्या कायद्याच्या संदर्भात आदर्श सिद्धांताला घटनात्मक दर्जा देते.

कायद्याचे नियम सांगणारी उदाहरणे भारतातील न्याय प्रशासनाचा आधार बनतात. विविध उच्च न्यायालयांचे निर्णय त्यांच्या संबंधित राज्य मर्यादेतील त्यांच्या खालच्या न्यायालयांवर बंधनकारक आहेत.

केस कायदा: बंगाल इम्युनिटी लि. वि. बिहार राज्य

या प्रकरणात सर्वोच्च न्यायालयाने स्वतःच्या निर्णयाला बांधील नसल्याचं सांगितलं.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

केस कायदा: सोमवंती विरुद्ध पंजाब राज्य

या प्रकरणात, सर्वोच्च न्यायालयाने स्पष्ट केले की काय बंधनकारक आहे ते गुणोत्तर निर्णय, म्हणजेच न्यायालयासमोर प्रकरणातील तथ्यांद्वारे उघड केलेल्या कायदेशीर समस्यांना लागू होणारी कायद्याची तत्त्वे.

न्यायालयीन पूर्ववर्तीच्या बंधनकारक शक्तीचा नाश करणारी परिस्थिती

त्यानंतरच्या कोणत्याही निर्णयाद्वारे निर्णय रद्द झाल्यानंतर, तो त्याचे सर्व बंधनकारक अधिकार गमावतो. परंतु काही इतर परिस्थिती देखील आहेत ज्यामुळे न्यायिक उदाहरणांचे बंधनकारक शक्ती अंशतः किंवा पूर्णपणे नष्ट होते किंवा कमकुवत होते.

ते खालीलप्रमाणे आहेत.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

1. कायद्याचे अज्ञान

कोणत्याही कायद्याच्या किंवा कायद्याची सक्ती असलेल्या इतर कोणत्याही नियमांच्या अज्ञानाने प्रस्तुत केले असल्यास, उदाहरण बंधनकारक नाही. जर न्यायालयाला कायद्याच्या अस्तित्वाची माहिती असेल तर ते बंधनकारक नाही परंतु निष्काळजीपणामुळे किंवा अज्ञानामुळे या प्रकरणाशी त्याच्या प्रासंगिकतेची प्रशंसा करण्यात अयशस्वी झाले.

2. उच्च न्यायालयाच्या पूर्वीच्या निर्णयांमधील विसंगती

उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाशी विसंगत असल्यास पूर्ववर्ती त्याची बंधनकारक शक्ती पूर्णपणे गमावते.

केस कायदा: यंग वि. ब्रिस्टल एअरप्लेन कंपनी लि

अशाप्रकारे, या प्रकरणातील अपील न्यायालयाने असे निरीक्षण केले की ते स्वतःचे पूर्वीचे निर्णय तसेच समन्वय अधिकार क्षेत्राच्या न्यायालयांचे पालन करण्यास बांधील आहे.

तथापि, न्यायालय स्वतःच्या निर्णयाचे पालन करण्यास नकार देण्यास बांधील आहे, जे स्पष्टपणे रद्द केले जात नसले तरी, त्याच्या मते, हाऊस ऑफ लॉर्ड्सच्या निर्णयाशी उभे राहू शकत नाही किंवा त्याच्या आधीच्या निर्णयामध्ये विसंगती असल्याचे आढळल्यास.

रेस्पेअर अकादमी
न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

3. समान दर्जाच्या न्यायालयाच्या पूर्वीच्या निर्णयांमधील विसंगती

न्यायालय स्वतःच्या आधीच्या निर्णयांना बांधील नाही जे एकमेकांशी विरोधाभासी आहेत. अनवधानाने, अज्ञानामुळे किंवा न्यायालयासमोर पूर्वीच्या निर्णयांचा उल्लेख न करण्याच्या विस्मरणामुळे संघर्ष उद्भवू शकतो. अशा परिस्थितीत पूर्वीचे निर्णय न्यायालयावर बंधनकारक नसतात.

4. प्रीसेडंट सब सायलेंटिओ

जेव्हा कायद्याचा मुद्दा पूर्णपणे युक्तिवाद केलेला नसतो किंवा न्यायालयास समजला जात नाही तेव्हा निर्णय हा उप-मौन असतो असे म्हटले जाते.

केस कायदा: जेर्गर्ड वि. वर्थ ऑफ पॅरिस लि

या प्रकरणातील निर्णय हा एक भूतपूर्व शांतता स्पष्ट करण्यासाठी एक चांगला उदाहरण आहे. या प्रकरणात प्रतिवादी कंपनीने डिस्चार्ज केलेल्या कर्मचाऱ्याने कंपनीविरुद्ध चुकीच्या पद्धतीने डिसमिस केल्याबद्दल नुकसान भरपाई मिळवली.

त्याने लिक्विडेटरच्या नावावर असलेल्या कंपनीच्या बँक खात्यावर गार्निश ऑर्डरसाठी अर्ज केला. दावा करणाऱ्याच्या कर्जाची प्राथमिकता हा एकमेव मुद्दा होता आणि अपील न्यायालयाने आदेश मंजूर केला.

लिक्विडेटरच्या नावाने उभ्या असलेल्या खात्यावर गार्निशीचा आदेश योग्य प्रकारे केला जाऊ शकतो का या प्रश्नावर कोर्टाने कधीही युक्तिवाद केला नाही किंवा विचार केला नाही.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

म्हणून, जेव्हा याच मुद्द्यावर अपील न्यायालयासमोर त्यानंतरच्या खटल्यात युक्तिवाद करण्यात आला, तेव्हा न्यायालयाने स्वतःला आधीच्या निर्णयाला बांधील नाही असे मानले कारण मागील खटल्यात हा मुद्दा सबलॅटिओ होता.

5. समान विभाजित न्यायालयाचा निर्णय

अशी प्रकरणे असू शकतात जिथे अपीलीय न्यायालयाचे न्यायाधीश समान विभागलेले आहेत. अशा परिस्थितीत अपील फेटाळून लावणे आणि त्याविरुद्ध अपील केलेला निर्णय योग्यच आहे असे मानणे ही प्रथा आहे.

परंतु आजकाल ही समस्या उद्भवत नाही कारण खंडपीठ नेहमी असमान संख्या असलेल्या न्यायाधीशांची स्थापना केली जाते. तथापि, भारतात, जेथे उच्च न्यायालयाच्या खंडपीठातील न्यायाधीश समान प्रमाणात विभागलेले आहेत, तेथे प्रकरण तिसऱ्या न्यायाधीशाकडे पाठवण्याची प्रथा आहे ज्याचा निर्णय सर्वोच्च न्यायालयाने बाजूला ठेवल्याशिवाय अंतिम मानला जाईल.

6. मतमतांतरे

बहुतेक न्यायालयीन निर्णय एकमताने घेतले जातात. परंतु काहीवेळा काही न्यायाधीश बहुसंख्यांशी असहमत असलेल्या प्रकरणात मतभेद लिहू शकतात किंवा नोंदवू शकतात. तथापि, न्यायिक बाबींवर आणि हातात असलेल्या खटल्यातील कायद्याचा अर्थ लावण्यास न्यायाधीश मोकळे असतात, तर बहुसंख्यांकडून मतभेद कमी करण्याचा किंवा अगदी दूर करण्याचा नेहमीच प्रयत्न असतो.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

असहमत निर्णय कोणत्याही प्रकारे कायद्याचे अधिकार किंवा सत्यता कमी करत नाहीत कारण ते आंधळेपणाच्या सिद्धांताचे पालन केल्यामुळे कायद्यातील त्रुटी सुधारण्यास वाव देतात.

उदाहरणार्थ, अलिकडच्या दशकांत भारतातील एक महत्त्वाची सामाजिक समस्या म्हणून निर्माण झालेल्या 'लिव्ह-इन-रिलेशनशिप'ला परवानगी देण्यासाठी संविधानाच्या अंतर्गत स्वातंत्र्याचा अन्वयार्थ लावायचा का आणि कोणत्या मर्यादेपर्यंत हा प्रश्न घ्या. समाज अशा समस्यांना तोंड देतो, व्यवस्थापित करतो आणि वाढतो पण क्वचितच सोडवतो.

जेव्हा असे प्रश्न उच्च न्यायालयांसमोर निर्णयासाठी येतात तेव्हा मतभेदाला नेहमीच वाव असतो. न्यायाधीश त्यांच्या स्वतःच्या जीवनातील अनुभवांच्या आधारे अशा मुद्द्यांवर निर्णय घेतात आणि ज्या केसमध्ये असा मतभिन्नता नोंदवली गेली होती त्या खटल्याच्या निकालामुळे भविष्यात एखाद्या खटल्यामध्ये एखाद्या विशिष्ट न्यायाधीशाची असहमत नोंद हे प्रमाण बनण्याची शक्यता किंवा शक्यता असते.

7. चुकीचे निर्णय

चुकीच्या कल्पित तत्वांवर किंवा कायद्याच्या मूलभूत तत्वांशी संघर्ष करणारे निर्णय त्यांचे बंधनकारक शक्ती पूर्णपणे गमावतात.

8. रद्दबातल निर्णय

एखादा निर्णय त्याच्याशी विसंगत असल्यास तो बंधनकारक राहणार नाही. तसेच ते उलट, रद्द किंवा रद्द केले असल्यास ते बंधनकारक राहणे बंद होते. जर एखादा निर्णय चुकीचा

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

किंवा तर्कहीन असेल तर तो नंतरच्या कायद्याद्वारे किंवा उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाद्वारे रद्द केला जाऊ शकतो.

9. वेगळ्या आधारावर पुष्टीकरण किंवा उलट

जेव्हा उच्च न्यायालय कनिष्ठ न्यायालयाचा निकाल ज्याच्या आधारावर दिला जातो त्यापेक्षा वेगळ्या आधारावर दुजोरा देते किंवा उलट करते, तेव्हा मूळ निकाल सर्व अधिकारांपासून वंचित राहत नाही परंतु त्यानंतरचे न्यायालय असा दृष्टिकोन ठेवू शकते की विशिष्ट मुद्द्याचा उच्च न्यायालयाने स्पर्श केला नाही, योग्य निर्णय आहे.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

कायदेशीर हक्क आणि त्याचे प्रकार/प्रकार

परिचय

जेव्हा लोक समाजाचे सदस्य म्हणून संपर्कात येतात तेव्हा त्यांना एकमेकांबद्दल काही कायदेशीर अधिकार आणि कर्तव्ये असतात.

हे अधिकार आणि कर्तव्ये समाजात प्रचलित असलेल्या कायद्याद्वारे नियंत्रित केली जातात. समाजातील व्यक्तींच्या वर्तनाचे नियमन करून मानवी हितसंबंधांचे रक्षण करणे हा कायद्याचा मुख्य उद्देश आहे हे सर्वज्ञात आहे.

हे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी, कायदेशीर अधिकारांच्या अंमलबजावणीसाठी राज्याने आपल्या शारीरिक शक्तीचा वापर करणे आणि या अधिकारांचे उल्लंघन करणाऱ्यांना शिक्षा करणे आवश्यक आहे.

सामान्य भाषेत, हक्क म्हणजे दावे किंवा पदव्या, स्वातंत्र्य, अधिकार आणि प्रतिकारशक्ती एकत्र. दुसऱ्या अर्थाने, ही एका विशिष्ट क्षेत्रामध्ये अनुज्ञेय क्रिया आहे. उजव्यासाठी लॅटिन शब्द म्हणजे रेक्टस ज्याचा अर्थ 'योग्य' आहे.

सॅल्मंडने 'अधिकार' अशी व्याख्या केली आहे की एखाद्या व्यक्तीच्या स्वतःच्या शक्तीने नव्हे तर समाजाच्या बळावर मतानुसार दुसऱ्याच्या कृतींवर प्रभाव टाकण्याची क्षमता.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

कायदेशीर अधिकार

जॉन सलमंड यांनी हक्काची व्याख्या नियम किंवा न्यायाद्वारे मान्यताप्राप्त आणि संरक्षित स्वारस्य म्हणून केली आहे. ज्याच्या संदर्भात कर्तव्य आहे आणि ज्याची अवहेलना करणे चुकीचे आहे, हे हित आहे. माणसाच्या विविध आवडी असतात पण त्या सर्वांना कायद्याने मान्यता नसते. अनेक स्वारस्ये वस्तुतः अस्तित्वात आहेत आणि न्याय्य नाही; त्यांना कोणत्याही अधिकाराच्या नियमापासून मान्यता किंवा संरक्षण मिळत नाही. त्यांचे उल्लंघन करणे चुकीचे नाही आणि त्यांचा आदर करणे हे कर्तव्य नाही. स्वारस्य अशा गोष्टी आहेत ज्या माणसाच्या फायद्याच्या असतात.

अधिकार एकतर नैतिक किंवा कायदेशीर आहेत.

नैतिक किंवा नैसर्गिक हक्क म्हणजे नैतिकतेच्या नियमाद्वारे ओळखले जाणारे आणि संरक्षित केलेले स्वारस्य - ज्याचे उल्लंघन करणे नैतिक चूक असेल. उदाहरणार्थ, पालकांना त्यांच्या मुलांकडून आदराची आज्ञा देणे हा त्यांचा नैतिक अधिकार आहे परंतु जर मुलांनी त्याचे उल्लंघन केले तर ते नैतिक चूक आहे.

दुसरीकडे, कायदेशीर अधिकार हे कायद्याच्या नियमाद्वारे ओळखले जाणारे आणि संरक्षित असलेले स्वारस्य आहे, ज्याचे उल्लंघन करणे कायदेशीर चुकीचे असेल. अशा प्रकारे प्रत्येकाला गोपनीयतेचा अधिकार आहे आणि जर कोणी या अधिकारात हस्तक्षेप करत असेल तर ते कायदेशीर चुकीचे ठरेल.

कायदेशीर हक्कांचे वर्गीकरण

रेस्पेअर अकादमी
न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

कायदेशीर अधिकारांचे विविध न्यायशास्त्रज्ञांनी वेगवेगळ्या प्रकारे वर्गीकरण केले आहे. अधिकारांचे साधारणपणे खालील शीर्षकाखाली वर्गीकरण केले जाऊ शकते: -

1. परिपूर्ण आणि अपूर्ण अधिकार

सॅल्मंडच्या मते, परिपूर्ण अधिकार म्हणजे परिपूर्ण कर्तव्याशी संबंधित. हे केवळ कायद्याने ओळखले जात नाही तर त्याची अंमलबजावणी देखील केली जाते. दुसरीकडे, एक अपूर्ण अधिकार हा आहे जो जरी ओळखला गेला असला तरी कायद्याने अंमलात आणण्यायोग्य नाही. दुस-या शब्दात, एक परिपूर्ण अधिकार असा आहे ज्याच्या संदर्भात कायद्याच्या न्यायालयात यशस्वीपणे कारवाई केली जाऊ शकते आणि न्यायालयाचा हुक्म, आवश्यक असल्यास, डिफॉल्ट निर्णय- कर्जदाराच्या विरोधात लागू केला जाऊ शकतो. परंतु अपूर्ण अधिकार कायदेशीर अंमलबजावणीसाठी अक्षम आहे.

तथापि, कधीकधी, अपूर्ण अधिकाराचे रूपांतर परिपूर्ण अधिकारात केले जाऊ शकते. उदाहरणार्थ, जिथे बॉण्ड स्टॅम्प नसलेला असतो, तो एक अपूर्ण अधिकार निर्माण करतो जो कायद्याने लागू करता येत नाही. परंतु विहित दंड भरल्यानंतर, तो कायद्याद्वारे अंमलात आणण्यायोग्य एक परिपूर्ण अधिकार बनतो.

2. सकारात्मक आणि नकारात्मक अधिकार

अधिकार त्याच्यासोबत असलेल्या सह-सापेक्ष कर्तव्याच्या स्वरूपानुसार सकारात्मक किंवा नकारात्मक म्हणून ओळखला जातो. सकारात्मक अधिकाराच्या बाबतीत, कर्तव्याच्या अधीन असलेली व्यक्ती काहीतरी करण्यास बांधील असते तर नकारात्मक अधिकाराच्या बाबतीत, इतरांना काहीतरी करण्यापासून प्रतिबंधित केले जाते.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

सकारात्मक अधिकार हा सकारात्मक फायद्याचा हक्क आहे परंतु नकारात्मक अधिकार हा केवळ एक अधिकार आहे, हानी पोहोचवू नये. भरपाई किंवा नुकसान प्राप्त करण्याचा अधिकार किंवा कर्जदाराकडून पैसे वसूल करण्याचा धनकोचा अधिकार ही सकारात्मक अधिकारांची उदाहरणे आहेत. याच्या विरुद्ध, मालकीचा हक्क हा नकारात्मक अधिकार आहे.

3. पूर्ववर्ती आणि उपचारात्मक अधिकार

मूलभूत कायद्याद्वारे हाताळलेले अधिकार एकतर पूर्ववर्ती किंवा उपचारात्मक असू शकतात. एक पूर्ववर्ती हक्क असा आहे जो कोणतीही चूक झाली असली तरीही अस्तित्वात आहे. हा अधिकार धारण केलेल्या व्यक्तीला दिलेला हा अपवादात्मक फायदा आहे.

उदाहरणार्थ, काही वस्तूंच्या खरेदीदाराचा अशा खरेदी केलेल्या मालावर पूर्ववर्ती हक्क असतो. दुसरीकडे, एखाद्या पूर्वायुष्याच्या हक्काचे उल्लंघन केल्यावर जो अधिकार प्राप्त होतो त्याला उपचारात्मक अधिकार म्हणतात. साधारणपणे, त्यात पूर्ववर्ती हक्काच्या उल्लंघनासाठी मदतीच्या मार्गाने भरपाई समाविष्ट असते. पूर्ववर्ती हक्क हा एकतर रेममधील अधिकार असू शकतो किंवा पेरिसनममधील अधिकार असू शकतो .

4. रेम किंवा व्यक्तिमत्वातील अधिकार

त्यांना वास्तविक अधिकार आणि वैयक्तिक अधिकार असेही म्हणतात. वास्तविक आणि वैयक्तिक अधिकारांमधील फरक जवळून जोडलेला आहे परंतु नकारात्मक आणि सकारात्मक कर्तव्यांमधील फरक समान नाही. हे सह-सापेक्ष कर्तव्याच्या घटनांमधील फरकावर आधारित आहे.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

वास्तविक अधिकार (राइट इन आरएम) सर्वसाधारणपणे व्यक्तींवर लादलेल्या कर्तव्याशी संबंधित असतो तर वैयक्तिक अधिकार (व्यक्तित्वातील अधिकार) निश्चित व्यक्तींवर लादलेल्या कर्तव्याशी संबंधित असतो. दुसऱ्या शब्दांत, वास्तविक अधिकार जगाविरुद्ध मोठ्या प्रमाणावर उपलब्ध आहे तर वैयक्तिक अधिकार एखाद्या विशिष्ट व्यक्ती किंवा व्यक्तींविरुद्ध उपलब्ध आहे.

एखाद्या व्यक्तीचा शांततापूर्ण व्यवसाय करण्याचा आणि त्याच्या जमिनीचा वापर करण्याचा अधिकार हा एक हक्क आहे कारण सर्व जगाचे कर्तव्य आहे की त्यात हस्तक्षेप करू नये. परंतु जर एखाद्या व्यक्तीने भाडेकरूला जमीन भाडेपट्ट्याने दिली, तर भाडेकरूकडून भाडे मिळण्याचा त्याचा अधिकार हा व्यक्तित्वाचा हक्क आहे , कारण तो केवळ भाडेकरूच्या विरोधात उपलब्ध आहे आणि इतर कोणीही नाही .

5. मालकी आणि वैयक्तिक हक्क

माणसाच्या मालकीच्या हक्कांची एकूण मालमत्ता, त्याची मालमत्ता आणि त्याची मालमत्ता बनते. त्यांचे काही आर्थिक किंवा आर्थिक महत्त्व आहे आणि ते संपत्तीचे घटक आहेत.

उदाहरणार्थ, एखाद्याच्या खिशात किंवा बँकेतील पैसा, कर्जाचा हक्क, जमीन, घरे इत्यादी मालकी हक्क आहेत. दुसरीकडे, वैयक्तिक अधिकार हे एखाद्याच्या कल्याणाचे घटक आहेत. त्यांना कोणतेही आर्थिक मूल्य नाही.

वैयक्तिक अधिकारांची उदाहरणे म्हणजे प्रतिष्ठेचा अधिकार, वैयक्तिक स्वातंत्र्य, शारीरिक हानीपासून मुक्तता इ.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

6. री प्रोप्रिया मधील अधिकार आणि री एलियन मधील अधिकार

री प्रोप्रियामध्ये हक्क म्हणजे स्वतःच्या मालमतेवर हक्क आणि रे एलियनामध्ये हक्क म्हणजे दुसऱ्याच्या मालमतेवर हक्क. नंतरचे शब्द त्याच्या व्यापक अर्थाने वापरून भार म्हणून देखील म्हटले जाऊ शकते.

7. मुख्य आणि सहायक अधिकार

मुख्य अधिकारांचे अस्तित्व इतर कोणत्याही अधिकारांपेक्षा स्वतंत्र आहे परंतु सहायक अधिकार हे मुख्य अधिकारांना सहाय्यक आहेत आणि त्यांचा मुख्य अधिकारांवर फायदेशीर प्रभाव पडतो.

उदाहरणार्थ, जर कर्ज तारण द्वारे सुरक्षित केले असेल तर, कर्जाची वसुली हा मुख्य अधिकार आहे तर सुरक्षा हा सहाय्यक अधिकार आहे.

त्याचप्रमाणे, जर जमिनीच्या तुकड्याच्या मालकाला लगतच्या जमिनीवर मार्गाचा अधिकार असेल, तर जमिनीची मालकी हा त्याचा मुख्य हक्क आहे आणि लगतच्या जमिनीवर मार्गाचा अधिकार हा सहाय्यक अधिकार आहे. भाडेपट्ट्याचे भाडे आणि करार हे मालमतेच्या मालकीच्या मालकीच्या अनुषंगाने असतात.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

8. प्राथमिक आणि मंजूरी हक्क (पूर्ववर्ती आणि उपचारात्मक अधिकार)

प्राथमिक अधिकारांना पूर्ववर्ती किंवा मूळ अधिकार असेही म्हणतात. त्याचप्रमाणे, मंजूरी अधिकारांना उपचारात्मक किंवा विशेषण अधिकार देखील म्हणतात. याचा पुनरुच्चार केला जाऊ शकतो की मंजूरी अधिकार काही चुकीच्या कारणास्तव उद्भवतात, म्हणजे, दुसऱ्यांच्या अधिकाराच्या उल्लंघनातून तर प्राथमिक अधिकारांमध्ये चुकीच्या व्यतिरिक्त काही स्रोत असतात.

9. कायदेशीर आणि न्याय्य हक्क

कायदेशीर आणि न्याय्य हक्कांमधील फरक कायदा आणि समानता यांच्यातील फरकातून उद्भवतो. न्यायिक कायदा, 1873 पास होण्यापूर्वी, इंग्लंडमध्ये कायद्याच्या दोन वेगळ्या समन्वय प्रणाली होत्या ज्यांना सामान्य कायदा आणि इक्विटी कायदा असे म्हणतात. त्या वेळी, कायदेशीर हक्क सामान्य कायदा न्यायालयांद्वारे ओळखले गेले होते तर न्याय्य हक्क न्यायालय ऑफ चॅन्सरीद्वारे ओळखले गेले होते जे इक्विटी न्यायालय होते. हा भेद मात्र नाहीसा झाला.

10. निहित आणि आकस्मिक अधिकार

एक निहित अधिकार जमा होतो जेव्हा सर्व तथ्ये उद्भवली आहेत जी कायद्याने घडणे आवश्यक आहे जेणेकरून प्रश्नातील व्यक्तीला अधिकार मिळतील. आकस्मिक

रेस्पेअर अकादमी
न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

अधिकाराच्या बाबतीत, केवळ आकस्मिक मालकामध्ये अधिकार निहित करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या काही घटना घडल्या आहेत.

निहित हक्क तात्काळ स्वारस्य निर्माण करतो. ते हस्तांतरणीय आणि आनुवंशिक आहे. एक आकस्मिक अधिकार तात्काळ स्वारस्य निर्माण करत नाही आणि जेव्हा आवश्यक तथ्ये आढळली नाहीत तेव्हा तो पराभूत होऊ शकतो.

11. सार्वजनिक आणि खाजगी हक्क

अधिकारांची एक अतिशय मूलगामी विभागणी ही व्यक्ती किंवा ज्यांच्याशी अधिकार जोडलेले आहेत त्यांच्या सार्वजनिक किंवा खाजगी चारित्र्यांमधील व्यापक फरकावर आधारित आहे. 'सार्वजनिक व्यक्ती' द्वारे, याचा अर्थ एकतर 'राज्य', किंवा त्याचा सार्वभौम भाग, किंवा एखादी संस्था किंवा व्यक्ती ज्याच्या अंतर्गत प्रत्यायोजित अधिकार आहे.

'खाजगी व्यक्ती' हा शब्द एखाद्या व्यक्तीला सूचित करतो, किंवा व्यक्तींचा संग्रह कितीही मोठा असला तरी, जो किंवा ज्यापैकी प्रत्येकजण, अर्थातच, राज्याची एकक आहे, परंतु कोणत्याही अर्थाने, विशिष्ट हेतूसाठी देखील, त्याचे प्रतिनिधित्व करत नाही.

उपरोक्त व्याख्येवरून असे दिसून येते की, राज्यात निहित अधिकाराला 'सार्वजनिक हक्क' म्हणतात. हा फरक पुढे एका साध्या उदाहरणाद्वारे स्पष्ट केला आहे- हल्ला हा हल्ला झालेल्या व्यक्तीच्या खाजगी अधिकाराचा भंग आहे परंतु लष्करी सेवा टाळणे (जेथे ते अनिवार्य आहे) राज्याला झालेली इजा आहे.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

12. सेवक आणि प्रबळ अधिकार

सेवाभावी हक्क म्हणजे जो भार पडतो, तर जो भार त्याच्यापासून कमी होतो, त्याला प्रबळ असे म्हटले जाऊ शकते.

फायदेशीर उपभोगासाठी जी जमीन किंवा स्थावर मालमतेचा हक्क अस्तित्वात आहे त्याला प्रबळ वारसा म्हणतात आणि तिच्या मालकाला किंवा भोगवटादाराला प्रबळ मालक म्हणतात.

ज्या जमिनीवर किंवा स्थावर मालमतेवर उत्तरदायित्व लादले जाते त्याला सेवक वारसा म्हणतात आणि तिचा मालक किंवा भोगवटादार हा सेवक मालक असतो.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

ताबा आणि त्याचे प्रकार

परिचय

ताबा हा मालकीचा प्रथमदर्शनी पुरावा आहे.

सहसा गृहीत धरले जाते की एखाद्या गोष्टीचा मालक हा तिचा मालक असतो आणि इतर दावेदारांनी त्यांचे शीर्षक सिद्ध केले पाहिजे. पुढे, एखाद्या गोष्टीचा शोध घेणाऱ्याच्या ताब्यात असेल तर त्याला चांगले शीर्षक असते. एखादी व्यक्ती ज्याच्याकडे चुकीच्या पद्धतीने मालमत्तेचा ताबा आहे, त्याला खऱ्या मालकाशिवाय जगाच्या विरोधात चांगली पदवी आहे.

तथापि, असे म्हटले जाऊ शकते की, जर ती व्यक्ती चोरीची आहे हे जाणून बँक-नोट मिळवते, तर त्या प्रकरणात, त्याने भारतीय दंड संहितेच्या कलम 410 नुसार चोरीची मालमत्ता प्राप्त केल्याचा गुन्हा केला आहे जो अंतर्गत दंडनीय आहे. उक्त संहितेचा कलम 411.

मालकी संपादन करताना ताबा ही एक महत्त्वाची अट आहे. तारण संबंधित कायद्यात अशी तरतूद आहे की तारण ठेवलेल्या वस्तूचा ताबा हा कोणत्याही मालकीच्या गृहितकाशिवाय कर्जदाराची सुरक्षितता बनवतो.

ताब्यात घेण्याचे स्वरूप

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

ताबा हा मनुष्य आणि वस्तू यांच्यातील सर्वात मूलभूत संबंध आहे. भौतिक गोष्टींचा ताबा जीवनासाठी आवश्यक आहे कारण भौतिक वस्तूंचा उपभोग आणि वापर केल्याशिवाय मानवी जीवन आणि मानवी समाजाचे अस्तित्त्व अशक्य आहे.

ताबा मिळवणे आणि गमावणे यातून अनेक महत्त्वाचे कायदेशीर परिणाम होतात. मालकीचा प्रथमदर्शनी पुरावा असण्यासोबतच, हे मालकी हस्तांतरित करण्याच्या पद्धतींपैकी एक आहे.

ताबा हा कायद्याच्या दहा पैकी नऊ मुद्द्यांचा आहे, ज्याचा अर्थ असा आहे की तो मालकीचा पुरावा आहे आणि जो दुसऱ्याच्या ताब्यामध्ये हस्तक्षेप करतो, त्याने एकतर शीर्षक किंवा अधिक चांगले मालकी हक्क दाखवले पाहिजेत.

उदाहरणार्थ, माझे घड्याळ चोरणाऱ्या चोराकडे एक ताबा आहे ज्याला कायदा माझ्या किंवा माझ्या वतीने काम करणारी काही व्यक्ती वगळता प्रत्येकापासून संरक्षण करेल.

फेडरिक पोलॉकने म्हटल्याप्रमाणे, एखाद्या माणसाच्या ताब्यात एखादी वस्तू असते असे म्हटले जाते ज्यावर त्याचे उघड नियंत्रण असते किंवा ज्याच्या वापरातून त्याला इतरांना वगळण्याची उघड शक्ती असते. शीर्षकाशिवाय ताबा मालकी प्रदान करणार नाही. अशा प्रकारे, ताबा हा मालकीचा एक महत्त्वाचा घटक आहे आणि खरं तर ते मालकी मिळवण्याचे एक साधन आहे.

ताबा या शब्दाचा अर्थ

न्यायशास्त्रज्ञांनी त्यांच्या स्वतःच्या कल्पनांनुसार ताबा परिभाषित केला आहे. पोलॉक म्हणतात की एखाद्या गोष्टीवर शारीरिक नियंत्रण असणे म्हणजे ताबा आहे.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

सॅलमंडच्या मते, "एखाद्या भौतिक वस्तूचा ताबा म्हणजे त्याच्या अनन्य वापरासाठी दाव्याचा सतत व्यायाम करणे".

अशा प्रकारे, ताब्यामध्ये दोन गोष्टींचा समावेश होतो: (1) अनन्य वापरकर्त्याचा दावा; आणि (२) या दाव्याचा जाणीवपूर्वक किंवा प्रत्यक्ष व्यायाम म्हणजे, त्यावर शारीरिक नियंत्रण. पूर्वीचा मानसिक घटक आहे ज्याला **अॅनिमस possessionis म्हणतात** आणि नंतरचे भौतिक घटक आहे ज्याला **कॉर्पस पॉसिडेन्डी म्हणतात** .

जकारियाचे निरीक्षण आहे की ताबा हा एक व्यक्ती आणि वस्तू यांच्यातील संबंध आहे जो सूचित करतो की त्या व्यक्तीचा ती वस्तू ताब्यात घेण्याचा हेतू आहे आणि त्याची विल्हेवाट लावण्याची क्षमता आहे.

ताब्याचे प्रकार

कॉर्पोरियल आणि इनकॉर्पोरियल ताबा

भौतिक ताबा म्हणजे जमीन, घर, इमारती आणि जंगम वस्तू जसे की पुस्तके, गप्पी इत्यादींचा ताबा.

भौतिक ताब्याच्या बाबतीत, कॉर्पसमध्ये प्रथमतः इतरांच्या हस्तक्षेपास वगळण्याची पुष्टी करणे आणि दुसरे म्हणजे बाह्य हस्तक्षेपाशिवाय वस्तूचा आनंद घेणे समाविष्ट आहे.

वस्तूचा प्रत्यक्ष वापर मात्र आवश्यक नाही. अशाप्रकारे एखादी व्यक्ती आपले घड्याळ न वापरता अनेक वर्षे तिजोरीत बंद ठेवू शकते, तरीही ते त्याच्या ताब्यात असल्याचे मानले जाईल.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

भौतिक ताबा , वस्तुशी व्यवहार करण्यामध्ये नसून केवळ तिच्या इच्छेनुसार व्यवहार करण्याच्या अधिकारांमध्ये असतो.

अनैतिक ताबा, दुसरीकडे, म्हणजे अभौतिक किंवा अमूर्त गोष्टींचा ताबा ज्यांना आपण स्पर्श करू शकत नाही, पाहू शकत नाही किंवा समजू शकत नाही. उदाहरणे म्हणजे कॉपी-राईट किंवा ट्रेडमार्क किंवा प्रतिष्ठेचा हक्क, सद्भावना.

शारिरीक ताब्याच्या विपरीत, निरुपयोगी ताब्याच्या बाबतीत, वास्तविक / सतत वापर आणि उपभोग ही एक अत्यावश्यक अट मानली जाते.

याचे कारण असे की या प्रकरणात, इच्छेनुसार ताबा वापरण्याची शक्ती त्याच्या निराधार स्वरूपामुळे वस्तुनिष्ठ वस्तुस्थिती म्हणून दिसत नाही.

प्रत्यक्ष वापर केला जातो हे कळू शकते . थोडक्यात, सतत गैर-वापरकर्ता निरुपयोगी ताब्याचा अधिकार नष्ट होण्यास कारणीभूत ठरू शकतो.

मध्यस्थी आणि तात्काळ ताबा

मध्यस्थी ताबा म्हणजे दुसऱ्या व्यक्तीद्वारे एखाद्या गोष्टीचा ताबा. याला अप्रत्यक्ष ताबा असेही म्हणतात. उदाहरणार्थ, मी कोणत्याही एजंट किंवा नोकराकडून एखादे पुस्तक खरेदी केल्यास, जोपर्यंत पुस्तक माझ्या एजंट किंवा नोकराच्या ताब्यात राहते तोपर्यंत माझ्याकडे मध्यस्थी असते. सालमंड खालीलप्रमाणे मध्यस्थी ताब्यात घेण्याच्या तीन श्रेणी दर्शवितो :-

(1) एजंट किंवा नोकर मार्फत मिळविलेला ताबा;

रेस्पेअर अकादमी
न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

(२) कर्जदार किंवा भाडेकरू मार्फत भाडेकरूकडे असलेला ताबा जिथे इच्छेनुसार वस्तूची मागणी केली जाऊ शकते; आणि

(३) जिथे मालमत्ता ठराविक कालावधीसाठी कर्ज दिले जाते किंवा कर्जाच्या परतफेडीसाठी सुरक्षा म्हणून दिली जाते.

हे लक्षात घेणे महत्वाचे आहे की मध्यस्थी ताब्यात घेतल्यास एकाच वेळी दोन व्यक्तींकडे एकाच गोष्टीचा ताबा असतो. मध्यस्थी ताब्याचे अस्तित्व केवळ तृतीय व्यक्तींविरुद्ध वापरले जाऊ शकते आणि ज्या व्यक्तीकडे वस्तूचा तात्काळ आणि वास्तविक ताबा आहे अशा व्यक्तींविरुद्ध नाही.

त्यामुळे मालक, घरमालक, चाकर, भाडेकरू, पावने यांच्याकडून मिळालेला मध्यस्थी ताबा अनुक्रमे ज्यांच्याद्वारे मध्यस्थी ताबा अस्तित्वात आला आहे अशा व्यक्ती वगळता संपूर्ण जगाविरुद्ध वापरता येईल. तात्काळ ताबा याला 'थेट ताबा' असेही म्हणतात.

मालक आणि ताब्यात असलेली वस्तू यांचा थेट संबंध असेल तर त्याला तात्काळ ताबा असे म्हणतात. उदाहरणार्थ, मी स्वतः एखादे पुस्तक विकत घेतल्यास. कोणत्याही मध्यस्थी एजन्सीशिवाय ते माझ्याकडे तात्काळ आहे.

अर्ध-ताबा

रेस्पेअर अकादमी
न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

अर्ध-ताब्याचा सिद्धांत ज्याला possessio juris म्हणूनही ओळखले जाते, ती व्यक्ती विशिष्ट फायद्यांवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी विस्तारित करते, मालकी कमी असते, जी वस्तूंमधून मिळू शकते. दुसऱ्याच्या जमिनीवरचा मार्ग किंवा रस्ता हे अर्ध-ताब्याचे उदाहरण आहे.

समवर्ती ताबा किंवा डुप्लिकेट ताबा

इंग्रजी नागरी कायदा स्पष्टपणे असे मानतो की दोन व्यक्ती एकाच वेळी एकाच वस्तूच्या ताब्यात असू शकत नाहीत. अशा प्रकारे अनन्यता हे ताब्याचे सार आहे कारण अनन्य वापराचे दोन प्रतिकूल दावे प्रभावीपणे साकारण्यास सक्षम नाहीत. तथापि, हे लक्षात आले आहे की असे काही दावे असू शकतात जे प्रतिकूल नाहीत आणि त्यामुळे परस्पर विनाशकारी नाहीत. असे दावे एकाच वेळी पूर्ण केले जाऊ शकतात. समवर्ती ताब्याला डुप्लिकेट ताबा असेही म्हणतात आणि सालमंडने त्याचा सारांश खालीलप्रमाणे दिला आहे :-

- (१) मध्यस्थी आणि तात्काळ ताबा एक-अस्तित्वात असू शकतो जसे नोकराच्या मालकाच्या वस्तूंवर ताबा आहे जेथे नोकराचा तात्काळ ताबा आहे आणि मालकाचा मध्यस्थी आहे.
- (२) सह-मालकांच्या बाबतीत दोन किंवा अधिक व्यक्तींकडे एक समान गोष्ट असू शकते.
- (३) एकाच भौतिक वस्तूच्या संदर्भात भौतिक आणि निराकार ताबा एकत्र असू शकतात. उदाहरणार्थ, एखाद्या व्यक्तीकडे जमिनीच्या तुकड्याचा भौतिक ताबा असू शकतो तर दुसऱ्याला त्याच जमिनीवर मार्गाचा अधिकार असू शकतो ज्याचा ताबा अयोग्य आहे.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

रचनात्मक ताबा n

विधायक ताबा म्हणजे मालमतेवर नियंत्रण ठेवण्याची शक्ती आणि इरादा आहे परंतु वास्तविक नियंत्रण किंवा वास्तविक उपस्थितीशिवाय.

पोलॉकच्या मते विधायक ताबा हा कायद्यानुसार ताबा आहे आणि वास्तविक ताबा नाही. ताबा परत मिळवणे हा अधिकार आहे. उदाहरणार्थ, इमारतीच्या चाव्या वितरित करणे.

प्रतिकूल ताबा

प्रतिकूल ताबा म्हणजे एखाद्या व्यक्तीने सुरुवातीला दुसऱ्या व्यक्तीच्या वतीने जमीन धारण केलेली आणि नंतर त्या जमिनीचा खरा मालक म्हणून स्वतःचा दावा स्थापित करणे. विहित कालावधीसाठी प्रतिकूल ताबा शांततेने अबाधित राहिल्यास, खऱ्या मालकाची पदवी संपुष्टात येते आणि ताब्यात असलेली व्यक्ती त्या जमिनीची खरी मालक बनते.

प्रतिकूल ताबा प्रस्थापित करण्यासाठी तीन घटक आवश्यक मानले जातात, ते म्हणजे (१) सातत्य, (२) पुरेशी प्रसिद्धी आणि (३) विहित कालावधीसाठी शांततापूर्ण आणि अबाधित ताबा.

थोडक्यात, प्रतिकूल होण्यासाठी, ताबा हा वास्तविक, अनन्य आणि सातत्य आणि प्रसिद्धीमध्ये पुरेसा असला पाहिजे आणि ताब्यात घेण्याचा वापर हिंसा आणि परवानगीशिवाय असावा.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

मालकी आणि त्याचे प्रकार

परिचय

मालकी ही एक जटिल न्यायशास्त्रीय संकल्पना आहे ज्याचे मूळ प्राचीन रोमन कायद्यात आहे. कदाचित सर्व अधिकारांपैकी, मालकीचा हक्क हा सर्वात महत्त्वाचा अधिकार आहे.

पूर्वीच्या कायदेशीर प्रणालींनी मालकी आणि ताबा यातील फरक ओळखला नाही. सभ्यतेच्या प्रगतीमुळे या दोन वेगळ्या आणि वेगळ्या संकल्पना मानल्या गेल्या.

रोमन कायद्यात मालकी आणि ताबा याला अनुक्रमे 'डोमिनियम' आणि 'पोसेसिओ' असे संबोधले गेले. डोमिनियम हा शब्द एखाद्या गोष्टीचा पूर्ण अधिकार दर्शवतो तर possessio म्हणजे त्यावर फक्त शारीरिक नियंत्रण आहे.

रोमन लोकांनी ताब्यापेक्षा मालकीपेक्षा जास्त महत्त्व दिले कारण त्यांच्या मते एखाद्या गोष्टीवर पूर्ण अधिकार असणे हे केवळ भौतिक नियंत्रणापेक्षा जास्त महत्त्वाचे होते.

मालकीची व्याख्या

न्यायशास्त्रज्ञांनी मालकीची व्याख्या वेगवेगळ्या प्रकारे केली आहे. तथापि, ते सर्वजण हे मान्य करतात की मालकीचा अधिकार हा सर्वात पूर्ण किंवा सर्वोच्च अधिकार आहे जो कोणत्याही गोष्टीवर वापरला जाऊ शकतो. हिबर्टच्या मते, मालकीमध्ये चार प्रकारचे अधिकार समाविष्ट आहेत:

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

1. एखाद्या वस्तूचा वापर करण्याचा अधिकार.
2. वस्तू वापरण्यापासून इतरांना वगळण्याचा अधिकार.
3. वस्तूची विल्हेवाट लावणे.
4. ते नष्ट करण्याचा अधिकार.

ब्लॅकच्या लॉ डिक्शनरीमध्ये (७वी एड.), मालकीची व्याख्या "मालमतेचा वापर आणि उपभोग घेण्याच्या अधिकारांचा संग्रह, ज्यामध्ये ती इतरांना हस्तांतरित करण्याचा अधिकार समाविष्ट आहे." म्हणून, मालकी म्हणजे विशिष्ट मालमतेवरील हक्काची कायदेशीर मान्यता होय.

सालमंडच्या मालकीची व्याख्या

सॅलमंडच्या मते, "मालकी, त्याच्या सर्वसमावेशक अर्थाने, व्यक्ती आणि त्याच्यामध्ये निहित असलेला अधिकार यांच्यातील संबंध दर्शवते, या अर्थाने मनुष्याच्या मालकीचा सर्व बाबतीत तो हक्क आहे."

अशाप्रकारे त्याच्या सामान्य अर्थाने, 'मालकी' म्हणजे वारसा असलेली व्यक्ती आणि मालकीची वस्तू यांच्यातील संबंध. यात अधिकारांच्या संकुलात समाविष्ट आहे, जे सर्व राइट्स इन रॅम आहेत.

सालमंडच्या मते, मालकी खालील घटना दर्शवते:-

- (i) मालकाला त्याच्या मालकीची वस्तू ताब्यात घेण्याचा अधिकार असेल. तथापि, त्याचा प्रत्यक्ष ताबा असेलच असे नाही ;

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

मालकीच्या वस्तू वापरण्याचा आणि उपभोगण्याचा अधिकार आहे ;

(iii) मालकाला वस्तू खाण्याचा, नष्ट करण्याचा किंवा दूर करण्याचा अधिकार आहे ;

(iv) मालकी कालावधीमध्ये अनिश्चित असण्याचे वैशिष्ट्य आहे ;

(v) मालकाचे अवशेष वर्ण आहे.

मालकीची वैशिष्ट्ये

मालकी संकल्पनेचे विश्लेषण केल्यास असे दिसून येईल की त्यात खालील वैशिष्ट्ये आहेत:-

1. मालकी एकतर निरपेक्ष किंवा मर्यादित असू शकते, म्हणजेच ती अनन्य किंवा मर्यादित असू शकते. कराराद्वारे किंवा कायद्याच्या ऑपरेशनद्वारे मालकी मर्यादित असू शकते. जेव्हा एखादी जमीन किंवा वस्तू एकापेक्षा जास्त मालकांच्या मालकीची असते, तेव्हा त्यांना सह-मालक म्हणतात आणि प्रत्येक सह-मालकाचा अधिकार इतर सह-मालकांच्या अधिकारापुरता मर्यादित असतो.
2. आणीबाणीच्या काळात मालकीचा अधिकार मर्यादित केला जाऊ शकतो. उदाहरणार्थ, खाजगी व्यक्तींच्या मालकीच्या इमारती किंवा जमिनीची मागणी केली जाऊ शकते आणि युद्धाच्या काळात लष्करी जवानांच्या निवासासाठी वापरली जाऊ शकते. भाडे नियंत्रक

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

प्राधिकरणाद्वारे भाडेकरूंना निवासाचे वाटप हे मालकी प्रतिबंधित केले जाऊ शकते हे दर्शविणारे आणखी एक उदाहरण आहे.

3. एखाद्या मालकाला त्याच्या जमिनीचा किंवा मालमतेचा अशा प्रकारे वापर करण्याची परवानगी नाही जी इतरांना हानिकारक आहे. या अर्थाने, त्याचा मालकी हक्क अनिर्बंध नाही.
4. मालकीच्या वस्तूची विल्हेवाट लावण्याच्या मालकाच्या अधिकारावर कायद्याद्वारे बंधने देखील लादली जाऊ शकतात. अशा प्रकारे कर्जदारांचे दावे पराभूत करण्याच्या किंवा विलंब करण्याच्या हेतूने केलेल्या मालमतेचे कोणतेही वेगळेपण बाजूला ठेवले जाऊ शकते. गहाण ठेवणाऱ्यांच्या अधिकारांच्या अस्तित्वामुळे देखील स्वभावाची शक्ती मर्यादित असू शकते. भारतातील आणि बहुतेक देशांमध्ये मालक त्यांची जमीन किंवा मालमत्ता परकीयांना विकण्यास मोकळे नाहीत.
5. मालकाला त्याच्या मालकीची वस्तू ताब्यात घेण्याचा अधिकार आहे. त्याचा प्रत्यक्ष ताबा आहे की नाही हे महत्त्वाचं नाही. सर्वात सामान्य उदाहरण म्हणजे मालकाने त्याचे घर भाडेकरूला भाड्याने दिले आहे, जेथे भाडेकरू वास्तविक ताब्यात आहे परंतु मालकी अजूनही घरमालकाकडेच आहे. पुन्हा, जेव्हा एखादी कार भाड्याने घेतली जाते किंवा चोरीला जाते, तेव्हा ताबा ज्याने ती भाड्याने घेतली आहे किंवा ती चोरली आहे त्याच्याकडेच राहते, परंतु मालकी अजूनही तिच्या मालकाकडेच राहते.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

6. कायदा न जन्मलेल्या मुलाला किंवा वेड्या व्यक्तीला मालकी प्रदान करत नाही कारण ते त्यांच्या कृत्यांचे स्वरूप आणि परिणाम समजण्यास असमर्थ आहेत.
7. मालकी वर्णात अवशिष्ट आहे.
8. मालकीचा हक्क मालकाच्या मृत्यूने संपत नाही, त्याऐवजी तो त्याच्या वारसांना हस्तांतरित केला जातो.

मालकीचे प्रकार

सामान्यतः, मालकीच्या विषयामध्ये जमीन, गप्पी इत्यादी भौतिक वस्तूंचा समावेश असतो. एखाद्या व्यक्तीची संपत्ती आणि मालमत्ता जसे की जमिनीतील स्वारस्य, त्याच्यावर असलेली कर्जे, कंपनीतील शेअर्स, पेटंट, कॉपीराइट इ. देखील असू शकतात. मालकीचा विषय . अशा प्रकारे अमूर्त हक्क देखील मालकीचे विषय बनू शकतात.

मालकीचे विविध प्रकार खालील मथळ्यांखाली स्पष्ट केले जाऊ शकतात:

रेस्पेअर अकादमी
न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

1. कॉर्पोरियल आणि इनकॉर्पोरल मालकी

भौतिक वस्तूंच्या मालकीला भौतिक मालकी म्हणतात तर अधिकाराच्या मालकीला अव्यवस्थित मालकी म्हणतात. अशाप्रकारे, घर, टेबल, जमीन, यंत्रसामग्री इत्यादींची मालकी ही भौतिक मालकी आहे आणि कॉपीराइट, पेटंट, ट्रेडमार्क, मार्ग इत्यादीची मालकी ही निरुपयोगी मालकी आहे.

पोलॉक निदर्शनास आणतो की मालकी हा एखाद्या भौतिक वस्तूच्या कायदेशीर वापराचा संपूर्ण अधिकार आहे. भौतिक गोष्टी म्हणजे ज्या मूर्त आहेत, म्हणजेच ज्या इंद्रियांद्वारे जाणल्या आणि अनुभवल्या जाऊ शकतात तर निराकार गोष्टी अमूर्त असतात आणि त्या इंद्रियांद्वारे जाणवल्या आणि अनुभवल्या जाऊ शकत नाहीत.

2. एकल मालकी आणि सह-मालकी

जेव्हा मालकी एकाच व्यक्तीवर निहित असते, तेव्हा त्याला एकमेव मालकी म्हणतात; जेव्हा ती एकाच वेळी दोन किंवा अधिक व्यक्तींमध्ये निहित असते, तेव्हा त्याला सह-मालकी म्हणतात ज्याची सह-मालकी ही एक प्रजाती आहे.

उदाहरणार्थ, भागीदारी फर्मचे सदस्य भागीदारी मालमतेचे सह-मालक असतात. सह-मालकीचा नेहमीचा परिणाम म्हणजे परस्पर जबाबदाऱ्यांचे अस्तित्व आणि मर्यादित वापर आणि आनंद.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

सह-मालकी दोन प्रकारची असू शकते- म्हणजे, सामाईक मालकी आणि संयुक्त मालकी. सालमंडच्या मते, यामधील मुख्य फरक सह-मालकांपैकी एकाच्या मृत्यूच्या परिणामाशी संबंधित आहे.

सामाईक मालकीच्या बाबतीत, मृताचा अधिकार इतर वारसा हक्कांप्रमाणे त्याच्या वारसांना जातो; परंतु संयुक्त मालकीच्या बाबतीत, दोन संयुक्त-मालकांपैकी एकाचा मृत्यू झाल्यास, त्याच्या मालकीचा हक्क देखील त्याच्याबरोबर मरतो (म्हणजे, संपुष्टात येतो) आणि हयात असलेला त्याच्या हयातीच्या हक्कामुळे एकमेव मालक बनतो.

एक संयुक्त मालकी उद्भवते जेव्हा दोन किंवा अधिक व्यक्ती समान अधिकारासाठी पात्र असतात किंवा एखाद्या गोष्टीच्या संदर्भात समान दायित्वाने बांधील असतात. उदाहरणार्थ, भागीदारी मालमतेची मालकी त्या व्यक्तींच्या मालकीची असते ज्यांनी फर्म संयुक्तपणे स्थापन केली आहे आणि ट्रस्टी हे ट्रस्टच्या मालमतेचे संयुक्त मालक आहेत.

संकल्पनेचा सार असा आहे की फक्त एकच अधिकार आणि एक बंधन आहे, जेणेकरून असे अधिकार किंवा दायित्व संपुष्टात आणणारी कोणतीही गोष्ट सर्व पक्षांना सोडते. परंतु सह-मालकीच्या बाबतीत, असा अधिकार नामशेष केल्याने उर्वरित भाग सोडला जात नाही.

3. ट्रस्ट मालकी आणि फायदेशीर मालकी

डुप्लिकेट मालकीची आणखी एक विलक्षण प्रजाती म्हणजे ट्रस्ट मालकी ज्यामध्ये एकाच वेळी दोन व्यक्तींच्या मालकीची मालमत्ता असते. त्यांच्यातील संबंध असे आहेत की त्यांच्यापैकी एकाने दुसऱ्याच्या फायद्यासाठी त्याच्या मालकीचा वापर करणे बंधनकारक आहे.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

आधीच्याला ट्रस्टी म्हणतात आणि त्याची मालकी ट्रस्टची मालकी असते, तर नंतरच्याला लाभार्थी म्हणतात आणि त्याची मालकी फायदेशीर मालकी असते. ट्रस्टीची मालकी ही वस्तुस्थितीऐवजी स्वरूपाची बाब आहे, ती वास्तविक ऐवजी नाममात्र आहे कारण तो ट्रस्टच्या मालमतेच्या फायदेशीर उपभोग घेण्याच्या कोणत्याही अधिकारापासून वंचित आहे.

सॅलमंडच्या मते ट्रस्ट मालकीचा उद्देश अशा व्यक्तींच्या हक्कांचे आणि हितांचे संरक्षण करणे आहे जे कोणत्याही कारणास्तव त्यांचे स्वतःसाठी प्रभावीपणे संरक्षण करू शकत नाहीत.

4. कायदेशीर आणि न्याय्य मालकी

काहीवेळा एक व्यक्ती कायदेशीर मालक असू शकते आणि दुसरी व्यक्ती एकाच वेळी त्याच गोष्टीचा किंवा अधिकाराचा न्याय्य मालक असू शकतो. कायदेशीर मालकी अशी आहे की ज्याचे मूळ सामान्य कायद्याच्या नियमांमध्ये आहे तर समान मालकी इक्विटीच्या नियमांमधून पुढे जाते. बऱ्याच प्रकरणांमध्ये, इक्विटी मालकी ओळखते जेथे काही कायदेशीर त्रुटी किंवा दोषांमुळे कायदा तो ओळखत नाही.

उदाहरणार्थ, जेव्हा A ते B ला तोंडी कर्ज दिले जाते. A हा त्याचा कायदेशीर मालक राहतो परंतु B त्याचा न्याय्य मालक बनतो. अशा प्रकारे, कर्ज फक्त एक आहे जरी आता त्याचे दोन मालक आहेत. या प्रकरणात A आणि B दोघांचे हक्क कायदेशीर अधिकार आहेत परंतु A ची मालकी कायदेशीर आहे तर B ची मालकी न्याय्य आहे.

कीटनने निरीक्षण केले आहे की न्याय्य मालकी नेहमीच कायदेशीर मालकीचे अस्तित्व मानते, कायदेशीर मालकाला त्याच्या कायदेशीर मालकीचा वापर न्याय्य मालकाच्या हानीसाठी

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

करण्यापासून इक्विटीच्या नियमांद्वारे प्रतिबंधित केला जातो. याउलट, कायदेशीर मालकी हे न्याय्य मालकाचे अस्तित्व सूचित करत नाही.

5. निहित आणि आकस्मिक मालकी

मालकी निहित किंवा आकस्मिक असू शकते. निहित मालकीमध्ये मालकाचे शीर्षक आधीच परिपूर्ण आहे तर आकस्मिक मालकीमध्ये त्याचे शीर्षक अद्याप अपूर्ण आहे परंतु काही अटीच्या पूर्ततेवर ते परिपूर्ण होण्यास सक्षम आहे. पूर्वी, मालकी निरपेक्ष आहे, नंतरच्या मध्ये, ती सशर्त आहे.

उदाहरणार्थ, एक मृत्युपत्रकर्ता त्याच्या पत्नीला तिच्या आयुष्यासाठी संपत्ती सोडू शकतो आणि तिच्या मृत्यूनंतर अ ला, जर तो जिवंत असेल तर, परंतु अ मृत असेल तर. B ला. येथे A आणि B दोघेही प्रश्नातील मालमतेचे मालक आहेत, परंतु त्यांची मालकी केवळ आकस्मिक आहे.

A ची मालकी मृत्युपत्रकर्त्याच्या विधवाच्या हयात असण्यावर सशर्त आहे; आणि विधवेच्या हयातीत A च्या मृत्यूवर B चे सशर्त आहे .

6. संपूर्ण आणि मर्यादित मालकी

जेव्हा मालकीचे सर्व अधिकार, म्हणजे , ताबा, उपभोग आणि विल्हेवाट हे कोणत्याही निर्बंधाशिवाय एखाद्या व्यक्तीकडे निहित असतात, तेव्हा मालकी निरपेक्ष असते. परंतु जेव्हा वापरकर्ता, कालावधी किंवा विल्हेवाट याविषयी निर्बंध असतील तेव्हा मालकी मर्यादित मालकी म्हणून ओळखली जाईल.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

मालकी आणि ताबा

"ताबा म्हणजे मालकीची बाह्य प्राप्ती".

ताबा हा हक्काचा वास्तविक व्यायाम आहे; मालकी ही त्याची कायदेशीर मान्यता आहे. याचा अर्थ, मालकी हक्काच्या स्वरूपात असताना ताबा ही वस्तुस्थिती आहे.

ताबा हा मालकीचा बाह्य पुरावा आहे. एखाद्या वस्तूचा मालक हा तिचा मालक असल्याचे गृहीत धरले जाते आणि इतर सर्व दावेदारांना त्यांचे शीर्षक सिद्ध करण्यासाठी ठेवू शकतात. लांबचा ताबा हा मालकीचा स्रोत आहे.

कायद्याने विहित केलेल्या कालावधीसाठी (साधारणपणे 12 वर्षे) ताबा खऱ्या मालकाकडे प्रतिकूलपणे ठेवला जातो तेव्हा, खऱ्या मालकाचा अधिकार संपुष्टात येतो आणि प्रतिकूल मालकामध्ये एक शीर्षक तयार केले जाते कारण तो प्रिस्क्रिप्शनच्या अधिकाराने तो मिळवतो. निर्दिष्ट वेळ.

ताबा आणि मालकी यातील फरक समोर आणून सॅल्मंड यांनी निदर्शनास आणून दिले की जेव्हा एखाद्या व्यक्तीच्या दाव्याला राज्याच्या कायद्याद्वारे मान्यता आणि संरक्षण मिळते तेव्हा एखाद्या वस्तूचा मालक असे म्हटले जाते, परंतु अशा मान्यता किंवा संरक्षणाशिवायही ताबा वापरला जाऊ शकतो आणि प्राप्त केला जाऊ शकतो. कायद्यातून. अशा प्रकारे मालकीला

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

कायद्याची हमी असते परंतु कायद्याच्या समर्थनाची कोणतीही शक्यता नसताना, ताब्याला काही प्रमाणात सुरक्षितता आणि वस्तुस्थितीचे मूल्य असते.

एखाद्या कर्जाच्या बाबतीत मालकी नसलेली मालकी असू शकते जी मालकी घेण्यास सक्षम आहे परंतु ताब्यात नाही. याउलट, मालकीशिवाय मालकी असू शकते जसे की पेटंट, कॉपीराइट, ट्रेडमार्क इ.

RESPAIR ACADEMY

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

मालमत्ता आणि त्याचे प्रकार

परिचय

मालमतेची संकल्पना मानवी जीवनात एक महत्त्वपूर्ण स्थान व्यापते कारण मालमतेचा विषय असलेल्या भौतिक वस्तूंचा वापर केल्याशिवाय जगणे जवळजवळ अशक्य आहे.

त्याच्या व्यापक अर्थाने, एखाद्या व्यक्तीच्या मालकीच्या सर्व सजीव किंवा निर्जीव गोष्टी मालमत्ता या शब्दाच्या अर्थामध्ये समाविष्ट केल्या जातात, उदाहरणार्थ, एखाद्या व्यक्तीचे जीवन, स्वातंत्र्य आणि इस्टेट देखील त्याची मालमत्ता मानली जाऊ शकते. तथापि, या सर्वसमावेशक अर्थाने 'मालमत्ता' या शब्दाचा अर्थ लावणे आता निरर्थक झाले आहे.

आधुनिक भौतिकवादी जगात मालमतेच्या महत्त्वावर जोर देण्याची गरज नाही. मनुष्याच्या उदरनिर्वाहासाठी आणि कल्याणासाठी संपत्तीची नितांत आवश्यकता आहे. प्रत्येकाला श्रम आणि उद्योगाचे फळ उपभोगण्याचा अधिकार आहे. सुखी आणि समाधानी जीवनासाठी मालमत्ता ही सर्वात महत्त्वाची गरज आहे.

मालमतेचा अर्थ

कमी अर्थाने मालमत्ता या शब्दाचे वर्णन एखाद्या माणसाच्या नशिबाची बेरीज म्हणून केले जाऊ शकते, ज्यामध्ये केवळ ज्या वस्तूंचा तो मालक आहे त्या वस्तूंचाच समावेश नाही, तर वजा

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

केल्यानंतर इतर व्यक्तींविरुद्ध त्याच्याकडे असलेल्या कोणत्याही दाव्याचे मूल्य देखील समाविष्ट आहे. त्याच्याविरुद्ध केलेल्या कोणत्याही दाव्यांची रक्कम.

मर्यादित अर्थाने, मालमतेमध्ये एखाद्या व्यक्तीच्या वैयक्तिक अधिकारांच्या विरुद्ध केवळ त्याच्या मालकीचे हक्क बदलतात. अशा प्रकारे त्याच्यावर असलेली जमीन, चॅटेल, शेअर्स आणि कर्ज ही त्याची मालमता आहे. आधुनिक काळात हा शब्द वापरला जाणारा सर्वात सामान्य अर्थ आहे. आणखी एका अर्थाने, मालमतेत फक्त तेच अधिकार समाविष्ट आहेत जे आरईएममध्ये मालकीचे अधिकार आहेत, उदा, पेटंट, कॉपीराइट.

सॅलमंडचे निरीक्षण आहे की 'मालमता' या शब्दाला विविध प्रकारचे उपयोजन असू शकतात परंतु कायदेशीर दृष्टीने ते खालील गोष्टींचा संदर्भ देते:

सर्व कायदेशीर अधिकार - यात कोणत्याही वर्णनाच्या व्यक्तीचे कायदेशीर अधिकार समाविष्ट आहेत. माणसाची संपत्ती ही त्याच्या कायद्याची आहे. हे सामान्यतः सर्व गोष्टींवर पूर्ण मालकी दर्शवते - भौतिक तसेच निराकार.

मालकी हक्क - यात सर्व अधिकार समाविष्ट नाहीत. परंतु केवळ पुरुषाचे मालकी हक्क त्याच्या वैयक्तिक अधिकारांच्या विरोधात आहेत. अशा प्रकारे जर मी माझी जमीन तुम्हाला विकली, तर तुम्ही मला खरेदीचे पैसे दिल्यावर त्यातील मालमता तुमच्याकडे जाईल.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

भौतिक मालमत्ता - या अर्थाने, मालमतेमध्ये भौतिक गोष्टींपेक्षा अधिक काही समाविष्ट नाही, म्हणजे घड्याळ, जमीन, घोडा इत्यादी भौतिक वस्तूंचा मालकीचा अधिकार.

सालमंडच्या मते, भौतिक मालमतेची मालकी हा एखाद्या वस्तूच्या वापरकर्त्याचा सामान्य स्थायी आणि वारसा हक्क आहे.

केस कायदा: गुरु दत्त शर्मा विरुद्ध बिहार राज्य

या प्रकरणात, मालमतेची कायदेशीर संकल्पना म्हणून व्याख्या करताना, सर्वोच्च न्यायालयाने निरीक्षण केले की ते अधिकारांचे एक समूह आहे आणि मूर्त मालमतेच्या बाबतीत, त्यात ताब्यात घेण्याचा अधिकार, उपभोग घेण्याचा अधिकार, ठेवण्याचा अधिकार यांचा समावेश असेल. परके करण्याचा अधिकार आणि नष्ट करण्याचा अधिकार. 'मालमत्ता' या संज्ञेमध्ये व्यवसायाची सदिच्छा, जी एक अमूर्त मालमत्ता आहे, याचाही समावेश होतो. यात केवळ स्थावर आणि जंगम वस्तूंचा समावेश नाही तर पेटंट, कॉपीराइट, शेअर्स, दावे इ.

मालमतेचे प्रकार

बनण्यास सक्षम असलेल्या वस्तू म्हणजे ज्यावर एखादी व्यक्ती हक्क बजावते आणि ज्याच्या संदर्भात दुसऱ्या व्यक्तीचे कर्तव्य आहे. या वस्तू असू शकतात-

- (i) भौतिक वस्तू म्हणजे, भौतिक वस्तू (निवासी कॉर्पोरेट्स) जसे की घर, झाड, शेत, घोडा, टेबल इ.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

(ii) बौद्धिक वस्तू ज्या कृत्रिम गोष्टी आहेत ज्यांना res incorporales म्हणतात जसे की ट्रेडमार्क, कॉपीराइट, पेटंट, सुलभता हक्क. या अमूर्त गोष्टी आहेत, ज्यांना कायद्याने त्यांच्या धारकाचा हक्क आणि त्यांच्याविरुद्ध इतरांचे कर्तव्य ठरवण्याच्या उद्देशाने भौतिक वस्तू असल्यासारखे मानले जाते.

अशाप्रकारे, असे दिसून येईल की मालमत्ता मुख्यतः दोन प्रकारची असते, म्हणजे, (1) भौतिक आणि (2) निःस्वार्थ.

भौतिक संपत्ती हा भौतिक गोष्टींमध्ये मालकीचा हक्क आहे तर निरुपयोगी मालमत्ता हा इतर कोणत्याही मालकीचा हक्क आहे, उदा. , पेटंट राइट, राइट ऑफ वे. शारिरीक मालमत्ता नेहमी दृश्यमान आणि मूर्त असते तर निरुपयोगी मालमत्ता नसते. तथापि, दोन्ही मौल्यवान अधिकार आहेत कारण ते कायद्याने मान्यताप्राप्त आणि लागू केलेले कायदेशीर अधिकार आहेत. भौतिक मालमत्ता दोन प्रकारची असते, जंगम आणि स्थावर.

निराधार मालमत्ता पुढील दोन प्रकारांमध्ये विभागली जाऊ शकते, म्हणजे, (i) ज्युरा इन री एलीना किंवा भार, भौतिक किंवा अभौतिक गोष्टींवर असो, उदा., भाडेपट्टी, गहाण आणि गुलाम; आणि (ii) पेटंट, ट्रेड मार्क्स , कॉपीराइट इ. यासारख्या अभौतिक गोष्टींवर पुनर्प्रक्रियेत जुरा.

कॉर्पोरिअल आणि इनकॉर्पोरल प्रॉपर्टी- आधी सांगितल्याप्रमाणे भौतिक संपत्तीला मूर्त मालमत्ता देखील म्हणतात कारण तिचे जगात मूर्त अस्तित्व आहे. त्याचा संबंध भौतिक गोष्टींशी आहे, उदा. , जमीन, घर, पैसा, दागिने, सोने, चांदी इत्यादी भौतिक संपत्ती आहेत ज्यांचे अस्तित्व इंद्रियांना जाणवू शकते. निरुपयोगी मालमत्तेला अमूर्त मालमत्ता असेही म्हणतात कारण तिचे अस्तित्व दृश्यमान किंवा मूर्त नसते, उदा. , सहजतेचा अधिकार, कॉपीराइट, पेटंट, ट्रेडमार्क इ.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

जंगम आणि स्थावर मालमत्ता - सर्व भौतिक मालमत्ता एकतर जंगम किंवा स्थावर आहे. इंग्रजी कायद्यात त्यांना अनुक्रमे चॅटेल आणि जमीन असे संबोधले जाते. सालमंडच्या मते, स्थावर मालमतेमध्ये (म्हणजे जमीन) खालील घटक असतात-

- (1) पृथ्वीच्या पृष्ठभागाचा एक निश्चित भाग;
- (2) पृष्ठभागाच्या खाली पृथ्वीच्या मध्यभागी खाली असलेली जमीन ;
- (3) अनंत पृष्ठभागावरील जागेचा स्तंभ;
- (4) पृष्ठभागावर किंवा त्याखाली नैसर्गिक अवस्थेत असलेल्या सर्व वस्तू, उदा., खनिजे, नैसर्गिक वनस्पती किंवा पृष्ठभागावर मोकळे पडलेले दगड ;
- (5) मानवी संस्थेने जमिनीच्या पृष्ठभागावर किंवा त्याखाली कायमस्वरूपी जोडण्याच्या उद्देशाने ठेवलेल्या सर्व वस्तू, उदा. घरे, भिंती, कुंपण, दरवाजे इ.

हे जमिनीचा भाग बनतात आणि स्वतंत्र जंगम चॅटेल म्हणून त्यांची ओळख गमावतात. तथापि, हे लक्षात घेतले पाहिजे की कायमस्वरूपी जोडणीच्या उद्देशाशिवाय भौतिक जोडणी जंगम मालमतेच्या स्वरूपात बदल करत नाही .

उदाहरणार्थ, घराच्या फरशीवर किंवा भिंतीला खिळे ठोकलेले गालिचे किंवा दागिने किंवा जमिनीत गाडलेले पैसे हे मालकाच्या खिशातल्या पैशाइतकेच चॅटेल (जंगम मालमत्ता) असतात.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

स्थावर मालमतेची व्याख्या जनरल क्लॉज ॲक्ट, 1897 मध्ये जमीन, जमिनीपासून निर्माण होणारे फायदे आणि पृथ्वीशी संलग्न असलेल्या वस्तू किंवा पृथ्वीशी जोडलेल्या कोणत्याही वस्तूला कायमस्वरूपी जोडण्यासाठी करण्यात आली आहे.

दुसरीकडे, जंगम मालमता अशी कोणतीही भौतिक मालमता म्हणून परिभाषित केली जाऊ शकते जी स्थावर मालमता नाही.

स्थावर आणि वैयक्तिक मालमता- वास्तविक आणि वैयक्तिक मालमतेतील फरक जंगम आणि स्थावर मालमतेतील फरकाशी जवळून जोडलेला आहे परंतु समान नाही. वास्तविक मालमता म्हणजे कायद्याने मान्यताप्राप्त जमिनीवरील सर्व हक्क. दुसरीकडे, वैयक्तिक मालमतेचा अर्थ इतर सर्व मालकी हक्क आहे मग ते रेममधील अधिकार असोत किंवा व्यक्तिमत्त्वातील अधिकार असोत .

सॅलमंडने निरीक्षण केले की वास्तविक मालमतेचा कायदा जवळजवळ जमिनीच्या कायद्याशी समतुल्य आहे तर वैयक्तिक मालमतेचा कायदा जंगम कायद्याशी जवळजवळ समान आहे.

अभौतिक गोष्टींमध्ये री प्रोप्रियाचे अधिकार -

मालमतेचे अधिकार भौतिक आणि अभौतिक दोन्ही गोष्टींच्या संबंधात आहेत. भौतिक गोष्टी भौतिक वस्तू आहेत आणि इतर सर्व गोष्टी ज्या एखाद्या अधिकाराचा विषय असू शकतात त्या अभौतिक गोष्टी आहेत. ती मानवी कौशल्याची आणि श्रमाची विविध अभौतिक उत्पादने आहेत. मालमतेचे हे अभौतिक प्रकार खालीलप्रमाणे आहेत-

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

- **पेटंट** - पेटंट अधिकाराचा विषय हा एक नवीन प्रक्रिया, साधन किंवा उत्पादनाची कल्पना यासारखा शोध आहे. ज्या व्यक्तीच्या कौशल्याने किंवा श्रमाने शोध किंवा नवीन प्रक्रिया किंवा उत्पादन सुरु केले जाते त्या व्यक्तीला त्यामध्ये पेटंटचा अनन्य अधिकार असतो. हे राज्याद्वारे शोधकर्त्याला दिले जाते.
- **कॉपीराइट** - अधिकाराचा विषय म्हणजे तथ्ये किंवा विचारांची साहित्यिक अभिव्यक्ती. हा अधिकार लेखक, चित्रकार, उत्कीर्ण, शिल्पकार, छायाचित्रकार, संगीत आणि नाट्यकर्मी यांना त्यांच्या उत्कृष्ट कार्यासाठी उपलब्ध असू शकतो. जेव्हा अशी व्यक्ती आपली बुद्धी, कौशल्य आणि श्रम यांचा वापर करून काही सर्जनशील कार्य करते, तेव्हा त्याला अनन्य कॉपीराइटचा हक्क मिळतो जो मालमतेचा एक अभौतिक प्रकार आहे.
- **व्यावसायिक गुडविल** - अभौतिक मालमतेचा आणखी एक प्रकार म्हणजे व्यावसायिक सद्भावना, ट्रेडमार्क आणि व्यापार-नावे. व्यावसायिक व्यवसायाची सद्भावना हा मालकाने त्याच्या श्रमाने आणि कौशल्याने मिळवलेला एक मौल्यवान हक्क आहे. त्याला व्यवसायातील वापराचा आणि नफ्याचा अनन्य अधिकार आहे आणि जो कोणी लोकांसमोर खोटे प्रतिनिधित्व करून त्याचा वापर करू इच्छितो की तो स्वतः वादातीत व्यवसाय करत आहे, तो या अधिकाराचे उल्लंघन करत आहे.

एलीनामधील अधिकार (भार)

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

aliena मधील अधिकारांना encumbrances म्हणून देखील ओळखले जाते Encumbrances हे विशिष्ट किंवा विशिष्ट वापरकर्त्याचे हक्क आहेत जे सामान्य वापरकर्त्यांच्या अधिकारापेक्षा वेगळे आहेत. बोजा मालकाला त्याच्या मालमतेबाबत काही निश्चित अधिकारांचा वापर करण्यापासून रोखतात. री एलीना किंवा भारनियमन मधील अधिकारांच्या मुख्य श्रेणी आहेत- (1) लीज, (2) सेवा, (3) सिक्युरिटीज आणि (4) ट्रस्ट.

- **भाडेपट्टा** - भाडेपट्टा म्हणजे एखाद्या व्यक्तीच्या ताब्यात असलेल्या मालमतेचा भार दुसऱ्याच्या ताब्यात आणि वापरण्याचा अधिकार आहे. अशाप्रकारे हे एखाद्या व्यक्तीच्या मालकीच्या मालमतेचा ताबा आणि वापराच्या अधिकाराचे हस्तांतरण आहे. भाडेपट्टी एकतर ठराविक विशिष्ट कालावधीसाठी किंवा शाश्वत असू शकते. हा एक भार आहे ज्यामध्ये भाडेकरू, म्हणजे मालमतेचा मालक त्याचा ताबा हक्क भाडेतत्वावर हस्तांतरित करतो.
- **गुलामगिरी** - दास्यत्व म्हणजे भाराचा तो प्रकार ज्यामध्ये जमिनीच्या जागेचा मालकी किंवा ताबा न घेता मर्यादित वापराचा अधिकार असतो; उदाहरणार्थ, मार्गाचा अधिकार, शेजारच्या जमिनीवरून प्रकाश किंवा पाण्याचा मार्ग, मासेमारीचा अधिकार इत्यादी. गुलामगिरीच्या बाबतीत ताबा हस्तांतरित केला जात नाही आणि हे भाडेपट्टीपासून वेगळे करते.
- **सिक्युरिटी** - सिक्युरिटी म्हणजे कर्जाची वसुली सुरक्षित करण्याच्या उद्देशाने त्याच्या कर्जदाराच्या मालमतेवर कर्जदाराला दिलेला भार. दुसऱ्या शब्दात, कर्ज फेडेपर्यंत चॅटेलचा ताबा राखणे हा हक्क आहे असे म्हटले जाऊ शकते. स्थावर मालमतेवरील सुरक्षेला 'गहाण' आणि जंगम मालमतेवर 'गहाण' असे म्हणतात.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

- **ट्रस्ट** - ट्रस्ट हा एक भार आहे ज्यामध्ये मालमतेची मालकी काही तृतीय व्यक्तीच्या फायद्यासाठी तिच्याशी व्यवहार करण्यासाठी मर्यादित असते. दुसऱ्या शब्दांत, ट्रस्ट हे मालमतेच्या मालकीशी संलग्न केलेले बंधन आहे. हे मालकाने घेतलेल्या आणि स्वीकारलेल्या आत्मविश्वासातून उद्भवते. ट्रस्ट सामान्यतः न जन्मलेल्या व्यक्ती, अर्भक, अल्पवयीन, वेडे आणि काही कायदेशीर अपंगत्व असलेल्या व्यक्तींच्या फायद्यासाठी तयार केला जातो .

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

दायित्व आणि त्याचे प्रकार

परिचय

आधुनिक नागरी समाजात, व्यक्तींचे हक्क आणि कर्तव्ये जमिनीच्या कायद्याद्वारे नियंत्रित केली जातात. या अधिकारांचे आणि कर्तव्यांचे उल्लंघन करणे चुकीचे म्हटले जाते. जो चूक करतो तो त्याला जबाबदार असतो असे म्हणतात.

अशा प्रकारे, उत्तरदायित्व चुकीच्या कृतीसाठी किंवा वगळण्यासाठी असू शकते. सॅल्मंड उत्तरदायित्वाची व्याख्या व्हिन्कुलम ज्युरीस म्हणून करतो, म्हणजे, चुकीचा कर्ता आणि चुकीचा उपाय यांच्यातील आवश्यकतेचे बंधन. चुकीचे उपाय राज्याच्या सर्वोच्च इच्छेने संघटित शक्तीद्वारे लागू केले जाते.

ऑस्टिनच्या मते, उत्तरदायित्वात त्या गोष्टींचा समावेश होतो ज्या चुकीच्या व्यक्तीने केल्या पाहिजेत किंवा भोगावे लागतील. हा कायद्याचा अल्टिमेटम आहे आणि त्याचा स्रोत राज्याच्या सर्वोच्च इच्छेमध्ये आहे. कर्तव्याच्या उल्लंघनामुळे दायित्व उद्भवते जे कृती किंवा वगळण्याच्या स्वरूपात असू शकते. ऑस्टिन उत्तरदायित्वाला 'अक्षमता' म्हणण्यास प्राधान्य देतो.

अशा प्रकारे हे स्पष्ट होते की दायित्व हे चुकीच्या किंवा कायद्यातील कर्तव्याच्या उल्लंघनामुळे उद्भवते.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

दायित्वाचे प्रकार

दायित्व दिवाणी किंवा फौजदारी असू शकते; ते उपचारात्मक किंवा दंडनीय देखील असू शकते; आणि विचित्र आणि निरपेक्ष. निरपेक्ष उत्तरदायित्वाला कठोर दायित्व असेही म्हणतात.

दिवाणी आणि फौजदारी दायित्व यांच्यातील फरक

नागरी उत्तरदायित्वात दिवाणी कार्यवाहीमध्ये प्रतिवादीच्या विरुद्ध वादीच्या अधिकाराची अंमलबजावणी करणे समाविष्ट असते तर दंडात्मक किंवा फौजदारी दायित्वाच्या बाबतीत, कायद्याचा उद्देश गुन्हेगार किंवा चूक करणाऱ्याला शिक्षा करणे हा आहे.

नागरी उत्तरदायित्व एकतर उपचारात्मक किंवा दंडनीय असू शकते परंतु फौजदारी दायित्व अनिवार्यपणे दंडनीय आहे. उदाहरणार्थ, जखमी व्यक्तीला नुकसान भरपाई देण्यासाठी मानहानी हा दिवाणी आहे परंतु जर त्याच्यावर कलम 499/500, IPC अंतर्गत फौजदारी कार्यवाही सुरू केली गेली तर तो दंडनीय असेल कारण त्याला कारावासाची शिक्षा होऊ शकते.

मानहानीच्या व्यतिरिक्त, उत्तरदायित्व हा हल्ला, दुर्भावनापूर्ण खटला, मानहानीचा उपद्रव इत्यादी बाबतीत दिवाणी किंवा दंडनीय असू शकते. दिवाणी कार्यवाहीच्या बाबतीत, उपाय हानीच्या स्वरूपात असतो तर फौजदारी दायित्वाची भरपाई शिक्षेच्या स्वरूपात असते.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

दिवाणी आणि फौजदारी दायित्वांमधील फरकाचे मुख्य मुद्दे खालीलप्रमाणे आहेत:

(१) जेव्हा एखादी चूक खाजगी व्यक्तीविरुद्ध असते तेव्हा नागरी उत्तरदायित्व उद्भवते परंतु समाजाविरुद्ध चुकीच्या गुन्ह्याच्या बाबतीत गुन्हेगारी दायित्व उद्भवते.

(२) नागरी उत्तरदायित्वामुळे नुकसान भरपाई मिळते परंतु फौजदारी उत्तरदायित्वामुळे शिक्षा होते.

(३) दिवाणी आणि फौजदारी उत्तरदायित्व निश्चित करण्याची प्रक्रिया भिन्न आहे. दिवाणी चुकीच्या बाबतीत दिवाणी उत्तरदायित्व दिवाणी न्यायालयात दिवाणी कार्यवाहीद्वारे निर्धारित केले जाते परंतु गुन्हेगारी विरुद्ध राज्याने स्थापन केलेल्या फौजदारी कार्यवाहीद्वारे फौजदारी दायित्व लादले जाते.

(४) दिवाणी दायित्वाच्या बाबतीत, हे कृत्य आहे आणि हेतू विचारात घेतलेला नाही, परंतु फौजदारी दायित्वाच्या बाबतीत तो निर्धारक घटक आहे.

दंडात्मक आणि उपचारात्मक दायित्व

उत्तरदायित्व दंडनीय किंवा उपचारात्मक देखील असू शकते, ज्यामध्ये शिक्षेची कल्पना समाविष्ट असते तर उत्तरार्धात शिक्षेच्या कोणत्याही घटकाशिवाय फिर्यादीच्या अधिकाराच्या विशिष्ट अंमलबजावणीमध्ये समावेश असतो.

उदाहरणार्थ, दंड भरण्याची जबाबदारी दंडनीय आहे तर कर्जाची परतफेड करण्याचे दायित्व उपचारात्मक आहे. फौजदारी उत्तरदायित्व सामान्यतः दंडनीय असते तर नागरी उत्तरदायित्व हे मुख्यतः उपचारात्मक असते, जरी काही प्रकरणांमध्ये त्याचे दंडनीय परिणाम होऊ शकतात.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

उपचारात्मक दायित्वाचा सिद्धांत

उपचारात्मक दायित्वाचा आधार maxim ubi jus ibi मध्ये शोधला जाईल उपाय म्हणजे जिथे हक्क आहे तिथे उपाय असणे आवश्यक आहे. कायदा जेव्हा कर्तव्य निर्माण करतो तेव्हा त्याची पूर्तताही सुनिश्चित करतो. जेथे कर्तव्याचा भंग होत असेल तेथे कायद्याने विहित केलेले आणि कायद्याने अंमलात आणलेले काही उपाय असले पाहिजेत.

अशाप्रकारे, वादीच्या अधिकाराची विशिष्ट अंमलबजावणी सुनिश्चित करणे हा उपचारात्मक दायित्वाचा उद्देश आहे. चूक करणाऱ्याला शिक्षा करण्यापेक्षा फिर्यादीच्या हक्काचे रक्षण करणे हा त्याचा उद्देश आहे.

तथापि, या नियमाला तीन अपवाद आहेत जेव्हा कायदा वादीचा अधिकार स्वीकारू शकतो आणि तरीही तो त्याची अंमलबजावणी करू शकत नाही. हे अपवाद आहेत:-

- (i) **अपूर्ण दायित्वाची कर्तव्ये** - अशा परिस्थितीत कायदा अधिकार ओळखतो परंतु त्याची अंमलबजावणी करत नाही.

उदाहरणार्थ, वेळ-प्रतिबंधित कर्जाच्या बाबतीत कर्जदाराचे दायित्व कायद्याद्वारे ओळखले जाते परंतु ते न्यायालयांद्वारे लागू केले जात नाही. म्हणून, कर्जदाराचा दावा मर्यादेच्या विहित कालावधीच्या समाप्तीनंतर कर्ज चुकते वसूल करण्याचा दावा.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

तथापि, जरी वेळ प्रतिबंधित कर्ज न्यायालयाद्वारे अंमलात आणण्यायोग्य नसले तरी, याचा अर्थ असा नाही की न्यायालयाने कर्जदाराचे कर्ज आहे हे सत्य नाकारले आहे. दुस-या शब्दात, कर्जदाराने कर्जदाराला दिलेले वेळ-प्रतिबंधित कर्ज कायद्यात पूर्णपणे वैध असेल.

अशा रीतीने, कर्जाची मुदत प्रतिबंधित केल्याचा परिणाम केवळ तो लागू न करता येण्याजोगा बनवतो परंतु कर्जदाराचा कर्जाची रक्कम प्राप्त करण्याचा अधिकार संपुष्टात आणत नाही जरी ती वेळ-प्रतिबंधित असली तरीही.

- (ii) **कर्तव्ये जी स्वभावतः विशिष्ट कामगिरी करण्यास असमर्थ असतात** - काही प्रकरणांमध्ये, कर्तव्याचे स्वरूप किंवा संबंधित अधिकार असे असतात की ते विशेषतः लागू केले जाऊ शकत नाहीत.

उदाहरणार्थ, प्रत्येकाला प्रतिष्ठेचा अधिकार आहे आणि म्हणून, अशा अधिकाराचे उल्लंघन न करण्याचे इतरांवर लादलेले एक समान कर्तव्य आहे. परंतु जर मानहानी केली गेली असेल तर, प्रतिवादीच्या (म्हणजे, ज्याने मानहानी केली आहे) त्याच्या संबंधित कर्तव्याची विशिष्ट अंमलबजावणी शक्य नाही.

दुस-या शब्दात, एकदा दुष्कृत्य झाले की, ते पूर्ववत करता येत नाही. अशा परिस्थितीत, नुकसान हा कदाचित एकमेव पुरेसा उपाय आहे. तथापि, हे तत्त्व सतत चुकीच्या प्रकरणांना लागू होत नाही, उदा., उपद्रव. अशा प्रकरणांमध्ये, न्यायालय चुकीच्या व्यक्तीला उपद्रव चालू ठेवण्यापासून परावृत्त करण्याचा आदेश देऊ शकते.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

- (iii) जेथे विशिष्ट कार्यप्रदर्शन अयोग्य किंवा अनुचित आहे- अशा प्रकरणांच्या काही श्रेणी आहेत ज्यामध्ये विशिष्ट कामगिरी शक्य असली तरी, इतर उपाय कायद्याच्या आवश्यकता पूर्ण करतील तेथे कायदा त्याचा अवलंब करू शकत नाही. उदाहरणार्थ, कायदा लग्नाचे वचन किंवा चित्र रंगवण्याच्या विशिष्ट कामगिरीची अंमलबजावणी करत नाही परंतु अशा प्रकरणांमध्ये सामान्यतः नुकसान भरपाई देतो.

दंड दायित्व सिद्धांत

आधी म्हटल्याप्रमाणे, दंडनीय उत्तरदायित्वाचा मुख्य उद्देश प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षपणे, एखाद्या चुकीच्या व्यक्तीला शिक्षा करणे हा आहे. दंडात्मक उत्तरदायित्व अंतर्निहित मूलभूत तत्त्व maxim actus non facit मध्ये समाविष्ट आहे reum , nisi mens sit rea याचा अर्थ असा होतो की 'एकटे कृत्य गुन्हा ठरत नाही, जोपर्यंत दोषी मनाची साथ नसेल'. त्यामुळे गुन्हा घडण्यासाठी दोन घटक म्हणजे कृती आणि दोषी मन या आवश्यक गोष्टी आहेत.

पुरुषार्थ किंवा दोषी मनाची साथ नसेल .

मेन्स रियाची केवळ उपस्थिती हा गुन्हा किंवा गुन्हा ठरणार नाही जोपर्यंत त्याला काही कृतीची साथ येत नाही. अशा प्रकारे 'कृती' हा गुन्ह्याचा भौतिक घटक आहे आणि पुरुष रिया हा त्याचा मानसिक घटक आहे.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

बंधनाचा कायदा

परिचय

त्याच्या लोकप्रिय अर्थाने कर्तव्य हे केवळ कर्तव्याचा समानार्थी शब्द आहे. कायदेशीर अर्थाने, हे केवळ कर्तव्यांचा एक वर्ग आहे, म्हणजे, जे व्यक्तिमत्वातील अधिकारांचे परस्परसंबंध आहेत . सॅल्मंड बंधनाची व्याख्या व्हिन्कुलम ज्युरीस, किंवा कायदेशीर आवश्यकतेचे बंधन म्हणून करते जे दोन किंवा अधिक निर्धारित व्यक्तींना एकत्र बांधतात. त्याच्या न्यायशास्त्रीय अर्थाने, दायित्वांमध्ये खालील गोष्टींचा समावेश होतो:-

व्यक्तिमत्वातील कर्तव्य जसे की कर्ज फेडणे, करार करणे किंवा नुकसान भरपाई देणे, परंतु इतरांच्या व्यक्ती,

मालमत्ता किंवा प्रतिष्ठेमध्ये हस्तक्षेप करण्यापासून परावृत्त करणे यासारखी कर्तव्ये नाहीत .

(ii) बंधन कायदेशीर आवश्यकतेचे बंधन देखील सूचित करते ज्याला रोमन कायद्याने vinculum juris म्हटले आहे, म्हणजे केवळ कर्तव्यच नाही तर त्याच व्यवहारातील दुसऱ्या व्यक्तीचा सहसंबंधित अधिकार देखील आहे. अशाप्रकारे मालमत्तेच्या विक्रीच्या करारामध्ये खरेदीदाराला किंमत भरल्यावर विकली जाणारी मालमत्ता प्राप्त करण्याचा अधिकार आहे आणि विक्रेत्याने मालमत्तेसह भाग घेणे आणि किंमत मिळाल्यावर ती खरेदीदारास सुपूर्द करणे बंधनकारक आहे.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

(iii) तिसऱ्या अर्थाने, दायित्व हा व्यक्तिमत्वात मालकीचा हक्क मानला जातो , ज्याचा अर्थ अशा अधिकाराशी सुसंगत असलेले कर्तव्य. परंतु एखाद्या व्यक्तीच्या स्थितीशी संबंधित असलेले हक्क जसे की लग्नाने निर्माण केलेले अधिकार हे व्यक्तिमत्वात अधिकार असले तरीही ते बंधने नाहीत .

बंधनाची व्याख्या

हॉलंडने बंधनाची व्याख्या अशी केली आहे ज्याद्वारे एका व्यक्तीने दुसऱ्याच्या फायद्यासाठी काही कृती करणे बंधनकारक आहे. काही प्रकरणांमध्ये, दोन पक्ष त्यांच्या परस्पर संमतीने एकत्र बांधले जाण्यास सहमत आहेत, इतर प्रकरणांमध्ये ते त्यांच्या संमतीशिवाय बांधील आहेत.

प्रत्येक बाबतीत, हा कायदा आहे जो गाठ बांधतो आणि त्याचे निराकरण (उपाय) फक्त त्याच अधिकार्याला सक्षम आहे. तथापि, अशी काही प्रकरणे असू शकतात ज्यात नागरी दायित्वाच्या विरोधात केवळ नैतिक कर्तव्याला कायदेशीर मान्यता मिळते. उदाहरणार्थ, जर एखाद्या व्यक्तीने कर्ज दिलेले असेल, तर त्याने अज्ञानाने ते चुकते केले की ते मर्यादेच्या कायद्याने कालबद्ध आहे, तर त्याला कर्जदाराकडून ते परत करण्याची परवानगी दिली जाणार नाही.

कायद्यानुसार दायित्वांचे प्रकार

त्यांच्या स्रोतांच्या दृष्टीकोनातून विचारात घेतल्यास, दायित्वे खालील चार वर्गांमध्ये विभागली जातात: -

1. कंत्राटी (कराराच्या आधीच्या जबाबदाऱ्या)
2. Delictal (कर्तव्ये माजी delicto)

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

3. अर्ध-करारात्मक (अर्ध-माजी- करारदार दायित्वे)
4. निर्दोष.

कराराच्या जबाबदाऱ्या

करार हा एक प्रकारचा करार आहे जो त्याच्या पक्षांमधील व्यक्तिमत्त्वात तयार करतो, उदा., विक्री आणि खरेदीचा करार, भाडेपट्टे आणि हमी इ. असे तयार केलेले अधिकार हे निसर्गात मालकीचे असतात, परंतु काहीवेळा ते व्यक्तिमत्त्वात नसतात जसे की लग्नाचे वचन, जे स्थितीच्या कायद्यात येते.

त्याचप्रमाणे तारण कराराच्या बाबतीत, कर्जदार आणि कर्जदार यांच्या परस्पर दायित्वाचा समावेश असतो. कर्जदाराला त्याच्या कर्जाची परतफेड केल्यावर, तारण ठेवलेली वस्तू त्याच्याकडे परत देण्याचाच नाही तर कर्जदाराने ती काळजीपूर्वक आणि लक्षपूर्वक जतन करण्याचाही अधिकार आहे.

पक्षांमधील कराराचा परिणाम म्हणून वॉरंटी देखील बंधन निर्माण करते . हे सहसा वस्तू/वस्तूंच्या शीर्षक किंवा गुणवत्तेच्या संदर्भात असते, जरी मुख्यतः विक्रीच्या करारासाठी ऍक्सेसरी असते. हे भाड्याने आणि खरेदी करारापर्यंत देखील वाढवू शकते.

विशिष्ट करारांमुळे उद्भवलेल्या या जबाबदाऱ्या विसर्जित केल्या जातात आणि कार्यप्रदर्शन किंवा कार्यप्रदर्शन किंवा विशिष्ट घटनांमधून सुटका झाल्यास व्यक्तिमत्त्वातील अधिकार संपुष्टात आणला जातो आणि त्यांची कामगिरी अशक्य होते.

Delictal दायित्वे

या torts पासून उद्भवलेल्या जबाबदाऱ्या आहेत. याचा अर्थ प्रतिवादीने केलेल्या चुकीसाठी आर्थिक समाधान मिळवण्याचे कर्तव्य आहे.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

अशाप्रकारे, तात्पुरती जबाबदारी ही नागरी चुकीसाठी आर्थिक नुकसान भरण्याची जबाबदारी आहे जी इंग्रजी आणि भारतीय कायद्यात त्या विशिष्ट टॉर्ट्सपुरती मर्यादित आहे ज्यासाठी उपाय ही नुकसान भरपाईची कारवाई आहे आणि त्यात केवळ कराराचे उल्लंघन किंवा ट्रस्ट किंवा इतर गोष्टींचा समावेश नाही. न्याय्य कर्तव्ये.

टॉर्टची व्याख्या नागरी इजा म्हणून केली जाऊ शकते ज्यासाठी उपाय म्हणजे नुकसान भरपाईची कारवाई. परंतु केवळ तेच नागरी उपाय म्हणजे टॉर्ट्स आहेत जिथे त्यांच्यासाठी योग्य उपाय म्हणजे नुकसान भरपाईची कारवाई. अशा प्रकारे करार किंवा ट्रस्टच्या उल्लंघनामुळे होणारी नागरी इजा ही टोर्ट नाही.

अर्ध-करारात्मक दायित्व

या जबाबदाऱ्या कायद्याद्वारे करारानुसार मानल्या जातात, परंतु प्रत्यक्षात तसे नसतात.

काही प्रकरणांमध्ये, कायदा वास्तविक तथ्यांपासून दूर होतो आणि काल्पनिक द्वारे करार सूचित करतो. उदाहरणार्थ, न्यायालयाच्या मनी डिक्रीमुळे एक बंधन निर्माण होते जे करारानुसार नाही कारण देय देण्याचा कोणताही पूर्व करार नाही. तथापि, कायदा असे गृहीत धरतो की पैसे देणे कर्तव्य आहे आणि पैसे देण्याचे वचन देखील आहे. म्हणून, हे अर्ध-करारात्मक बंधन आहे.

अर्ध-कराराची उदाहरणात्मक प्रकरणे म्हणून खालील गोष्टी मानल्या जाऊ शकतात

- :
- (i) स्वतःच्या खात्यावर करार करण्यास असमर्थ असलेल्या व्यक्तीला आवश्यक वस्तूंचा पुरवठा करणे. अशा प्रकारे, अ, ब, एका वेडाला, त्याच्या जीवनातील स्थितीनुसार आवश्यक असलेल्या गोष्टी पुरवतो. A ला B च्या मालमत्तेतून परतफेड करण्याचा अधिकार आहे. A , B च्या पत्नी आणि मुलांना, एक पागल, त्यांच्या जीवनातील परिस्थितीनुसार आवश्यक

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

असलेल्या वस्तूचा पुरवठा . A ला B च्या मालमतेतून परतफेड करण्याचा अधिकार आहे.

(ii) एखाद्या व्यक्तीला ज्याच्यामध्ये स्वारस्य आहे त्या पेमेंटमध्ये दुसऱ्याकडून देय रक्कम भरणे. जेथे 'ब' कडे 'अ', जमीनदाराने दिलेल्या भाडेपट्ट्यावर जमीन आहे. अ कडून राज्य सरकारला देय असलेला महसूल थकबाकी असल्याने, त्याची जमीन सरकारने विक्रीसाठी जाहिरात केली आहे. महसूल कायद्यांतर्गत, अशा विक्रीचे परिणाम B चे लीज रद्द केले जातील. B त्याच्या स्वतःच्या लीजची विक्री आणि परिणामी रद्द होण्यापासून रोखण्यासाठी , सरकारला A कडून देय रक्कम देते. अशा स्थितीत, A, ब ला दिलेली रक्कम बला करण्यास बांधील आहे.

(iii) गैर-उपयोगी कृतीचा लाभ घेत असलेल्या व्यक्तीचे दायित्व. जेव्हा एखादी व्यक्ती कायदेशीररित्या दुसऱ्या व्यक्तीसाठी काहीही करते किंवा त्याला काहीही वितरित करते, तसे करण्याचा हेतू नसताना, आणि अशा इतर व्यक्तीला त्याचा लाभ मिळतो, तेव्हा नंतरच्या व्यक्तीला आधीच्या व्यक्तीच्या संदर्भात नुकसान भरपाई देणे किंवा पुनर्संचयित करणे बंधनकारक आहे, अशी केलेली किंवा वितरित केलेली गोष्ट.

Innominate दायित्वे

सॅल्मंड याला दायित्वांचा अवशिष्ट वर्ग म्हणतात. ज्या जबाबदाऱ्या उपरोक्त तीन श्रेणींपैकी कोणत्याही अंतर्गत येत नाहीत त्यांना निर्दोष दायित्व म्हणतात. उदाहरणार्थ, विश्वस्तांची त्यांच्या लाभार्थींप्रती असलेली कर्तव्ये आणि इतर न्याय्य जबाबदाऱ्या या आधुनिक कायदेशीर व्यवस्थेतील मालमतेच्या कायद्याचा एक भाग असूनही, निर्दोष दायित्वांच्या प्रजाती आहेत.

रेस्पेअर अकादमी

न्यायशास्त्र नोट्स - डॉ. शोनल जॉन

